

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**ESKİÇAĞ UYGARLIKLARINDA
TARİH DÜŞME YÖNTEMLERİ**

Rahim KIZGUT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Hasan BAHAR**

Konya-2009

İÇİNDEKİLER

Bilimsel Etik Sayfası.....	iv
Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu	v
Önsöz	vi
Özet.....	vii
Summary	viii
Giriş	1
1. Kavramlar	3
1.1. Tarih Düşme Ve Zaman	3
1.2. Kronoloji	5
1.3. Takvim.....	7
2. Eski Doğu Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri.....	12
2.1. Anadolu	12
2.1.1. Assur Ticaret Kolonileri Dönemi	12
2.1.2. Hitit Dönemi	21
2.1.3. Urartu Dönemi	25
2.1.4. Frig Dönemi	29
2.1.5. Lidya Dönemi	31
2.2. Mısır	34
2.3. Mezopotamya	45
2.3.1. Sümer Dönemi	45
2.3.2. Akkad Dönemi	51
2.3.3. Babil Dönemi	56
2.3.4. Assur Dönemi	60
3. Eski Batı Uygarlıklarında Tarih Düşme	65
Yöntemleri.....	65
3.1. Ege Bölgesi ve Yunanistan Dönemi	65
3.2. Roma Dönemi	72
Sonuç	79
Kaynakça.....	81

Ekler	87
1-Haritalar	87
2-Resimler	90
3-Tablolar.....	94

T.C.
SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler
Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Rahim KIZGUT

T.C.
SELÇUK
ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler
Enstitüsü Müdürlüğü

Yüksek Lisans Tezi Kabul Formu

Rahim KIZGUT tarafından hazırlanan, “**Eskiçağ Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri**” başlıklı bu çalışma 08/06/2009 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan BAHAR Başkan

Doç. Dr. Özdemir KOÇAK Üye

Yrd. Doç. Dr. Mustafa YILMAZ Üye

Önsöz

Araştırma konumuz; “Eskiçağ Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri”dir. 2008 yılı içerisinde belirlediğimiz bu araştırma konusu, keyifli olduğu kadar kaynak temini açısından da o denli zordu. Çünkü konumuz hakkında yazılmış kitap ve makale sayısı sınırlı idi. Ancak; bu zorluğu, üniversitemizin anlaşmalı olduğu “Jstor Veri Tabanı’nda” yer alan yabancı kaynaklara ulaşarak gidermeye çalıştık. Ayrıca; kütüphanemizden ve hocalarımızdan edindiğimiz kaynaklardan da yararlandık. Bana bu konuda çalışma imkanı veren ve zaman ayıran hocam Prof. Dr. Hasan BAHAR’a, konu ile ilgili sorularımı içtenlikle yanıtlayan ve ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımını gördüğüm hocam Doç. Dr. Özdemir KOÇAK’a teşekkür ediyorum.

Ayrıca, çalışma esnasında yardımını gördüğüm Mevlüt TUTMAZ’a, baskı ve ciltleme aşamasında yer alan Abdurrahman KAVUN’a ve son olarak da hayatımın her anında bana inanan ve destek veren aileme teşekkürü bir borç biliyorum.

Meram 2009

Özet

Bir olayın geçtiği zaman dilimi çok önemlidir. Zamanı tespit edilemeyen bir olayın diğer pek çok şartları da bilinemeyeceğinden doğru olarak değerlendirilmesi mümkün değildir. Bu sebeple; toplumlar, eskiçağlardan günümüze değin yaşanan olayların tarihlerini düşme ihtiyacı hissetmişlerdir. İnsanlar buldukları coğrafyanın da etkisiyle tarih düşerken farklı farklı yöntemler tercih etmişlerdir. İnsanoğlu, takvim bulunana kadar nispi kronolojiden yararlanırlarken, takvimin varlığı ortaya çıkınca, daha çok mutlak kronolojiden yararlanmışlardır.

Uygarlık tarihi içerisinde, özellikle eski devirlerde zaman hesaplanırken, karşılıklı hükümdar eşzamanlılıkları, kral listeleri, bölgesel anlamda kullanılan yerel tabirler, festivaller, tarımsal faaliyetler, dini inanışlar, ayın, güneşin ve yıldızların hareketleri, sportif faaliyetler (olimpiyatlar) oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Eski Doğu Uygarlıkları bölümünde; Anadolu, Mezopotamya ve Mısır Uygarlıkları'nın, Eski Batı Uygarlıkları Bölümü'nde ise Ege ve Yunan Uygarlıkları ile Roma Uygarlığının tarih düşme anlayışlarına değinilmiştir.

Summary

An epoch when a historical event occurs is of great importance. An event, the epoch of which can not be located, is impossible to be interpreted accurately as other circumstances also can not be known. Therefore, societies have felt compelled to date events since ancient times. When they date events, humanity uses different methods due to the influence of their different surroundings. Until the invention of calendar, people made use of relative chronology, and with the introduction of calendar, they used absolute chronology.

Throughout the history of civilization, when locating historical events, especially ancient events, concurrence of emperors, lists of emperors, local expressions specific to regions, festivals, agricultural practices, religious beliefs, motions of the moon, the sun and stars, and sport activities (Olympics) are quite significant. In this paper, in the section of ancient eastern civilizations dating methods of Anatolian, Mesopotamian, and Egyptian Civilizations and in the section of ancient dating methods of western civilizations Aegean, Greek and Roman Civilizations are treated.

Giriş

Bir toplumda gerçek anlamda zaman hesaplama yöntemleri ne kadar erken uygulanmaya başlamışsa, bu olay genellikle değilse bile çoğu kez o toplumun yüksek kültür düzeyine geçmesinin belirtisi sayılır. Egon Friedell, bilimsel olmadığı halde bilimi büyük ölçüde etkilemiş kültür tarihi üzerine kitaplarının birinde şöyle diyor: “İnsanın en büyük özlemi, sürekli rüyası, kronolojiyi dünyaya getirmektir. Zamanı bir defa görülebilir, ölçülebilir, hesaplanabilir şematik hale getirelim; içimizde hemen onun bize ait olduğu, ona egemen olduğumuz kanısı doğacaktır.”¹ Bu değerlendirmeden de anlaşılacağı üzere kronoloji oluşturmak ve yaşanmış olaylara tarih düşmek hem geçmişteki uygarlıklar için hem de onları araştıranlar için son derece büyük önem taşımaktadır.

İncelenen herhangi bir tarihi olayın zamanı iyi bilinmezse o olayın sebebi ile olan ilgisi hakkında doğru hüküm verilemez. Eskiçağ Tarihi’nde mutlak ve nispi kronoloji birlikte kullanılmıştır. Özellikle takvimin ortaya çıkışına kadar geçen süre içerisinde genellikle nispi kronoloji kullanılmıştır. Tarih düşmede kullanılan bu kronoloji çeşidi, herhangi bir hadisenin zamanı malum diğer bir hadiseye olan münasebetini tespit etmekten ibarettir.² Söz gelişi; Mısır coğrafyasında Nil Nehri’nin bereketi ya da Babil’deki ırmakların yıkıcı taşkınları, Grek Kültürü’nde yer alan olimpiyatlar, tanrı kralların yıl içerisindeki ziyaretleri, kral listeleri, tufan olayı, çeşitli

¹ Ceram 1994, 99

² Kınal 1962, 127

ticari anlaşmalarda rastlanılan yerel zaman tabirleri Eskiçağ Uygarlıkları'nın tarih düşmede kullandıkları yöntemlerdendir.

Bu uygarlıkların tarih düşme hususunda kullandıkları bir diğer yöntem ise mutlak kronoloji ışığında, özellikle Mısır coğrafyasından çıkıp tüm dünyaya yayılan ve bazı düzeltmelerle günümüze kadar gelen ve hemen hemen tüm dünyanın ortaklaşa kullandığı takvim sayesinde olmuştur. Gerek güneş yılı esasına gerekse de ay yılı esasına göre düzenlenmiş olan takvimler tarih boyunca farklı uygarlıkların zaman kavramını oluşturmalarına ve tarih düşme yöntemlerine rehberlik etmiştir.

Günümüzde takvim tüm dünyanın ortak bir zaman kavramına ulaşmasında ve zamanı tanımlarken ya da geçmiş zamana ait bir olayın bahsi geçtiğinde tek ve göreceli olmayan yani mutlak bir zaman bilgisini ortaya çıkarmaktadır. Böylece; özellikle bilimsel çalışmalarda birbirleri ile tutarlılığına ve görecelilik göstermeyen mutlak zaman bilgisine erişilmesinde büyük bir kolaylık sağlamıştır.

1. Kavramlar

1.1. Tarih Düşme Ve Zaman

Yakın ya da uzak, geçmişte meydana gelen olayları, bu olayların sebeplerini, diğer bir olayla olan ilişkisini anlamak için zamanı hesaplamak ve olayın olduğu dönemi belirtmek için; tarih düşmek son derece gereklidir. Bu gereklilik insanın var oluşundan günümüze kadar sürmüştür. Uygarlık tarihi boyunca beşeri hayatı ilgilendiren ve sıra dışı olarak kabul edilen ya da insanoğlunu gerek bireysel, gerekse de toplumsal anlamda etkileyen birtakım olaylar cereyan etmiştir. Bireysel olarak bir insanın; doğum günü, evlilik tarihi, ölüm günü, yakın akrabalarının yaşadığı belli başlı günler o insan için son derece önemlidir. Bu önemden dolayı böyle anların hatırlanması ve hangi zamanda yaşandığının bilinebilmesi için insanoğlu bu olayları kaydetmek ve bu olaylara bir tarih düşmek gereğini hissetmiştir. Bu sayede yaşanan zaman ile geçmiş zaman arasında daha kolay bir ilişki kurmak mümkündür.

Tarih düşmek; yalnızca bireysel anlamda değil, aynı zamanda toplumsal anlamda da son derece önemlidir. Toplumlara derinden etkileyen mühim hadiseler olduğu kadar, günlük yaşam içerisinde sıradan gibi görünen ama son derece hayati olan olaylar içinde tarih düşülmektedir. Söz gelişi; devletlerarasında yapılan bir savaş ve bu savaş sonunda yapılmış bir antlaşmanın yapıldığı zamanın bilinmesi için tarih düşülür. Özellikle milattan sonraki dönemlerde ve takvim anlayışının ortaya çıkışıyla birlikte anlaşma metinlerinin altına tarih düşme

anlayışı gelişmiştir. Ya da takvim kullanılmadan önce hükümdarların mühürleri, bu belgelere ya da tabletlere basılarak söz konusu belge ya da tabletin dönemi ya da hangi zamana ait olduğu hakkında bilgi edinilebilmektedir.

Zaman kavramının sözlükteki tanımları: olayların birbirini izlediği sonsuz bir ortam olarak düşünülen, soyut temel kavram; şimdinin geçmiş olmasını sağlayan ve çoğunlukla dünyayı ve varlıkları etkileyen bir güç, kesintisiz bir hareket; ölçülebilir bir nicelik olarak düşünülen süre, vakit; veya belirlenmiş, saptanmış olan an³; şeklindedir.

Zaman “ölçülebilir bir nicelik” anlamıyla ele alındığında, öncelikle gündeme düşen kavram, “ölçü birimi” olmaktadır. Bu ihtiyacı hisseden insanoğlu, sabit görünen ve ölçülebilir olan ilk şeyin “gün” olduğunu fark etmiştir. Mezopotamya’da yerleşik eski toplumların, dünyanın kendi eksenini etrafında tam bir kez dönüşü olarak tarif edilen süreyi, doğruya çok yakın olarak tespit etmişlerdir. Sümerliler ve Babilliler belirledikleri bu süreyi, önce 24 eşit parçaya bölerek “saat” kavramına ulaşmışlar, ardından da, altılı sistem yardımıyla, dakika ve saniye tariflerine varmışlardır. Su saati de Mezopotamyalılar tarafından kullanılmaktaydı tıpkı Mısırlılar gibi, taksimatlı bir kaba akan suyun kaptaki seviyesi yardımıyla zaman fasılları tayin ediliyordu.⁴ Tüm bu buluşlar insanoğlunun zamanı belirleme, tayin etme ve tarih düşme isteğinin bir sonucudur.

³ Püsküllüoğlu 1997, 1109

⁴ Sayılı 1982, 329

1.2. Kronoloji

İncelenmekte olan her hangi bir tarihi hadisenin zamanı iyi bilinmediği takdirde, o hadisenin sebebi ile olan ilgisi hakkında doğru hüküm verilemez. Bundan dolayıdır ki, “Zamanı hesaplama bilgisi” demek olan kronolojiye “tarihin gözü” denilmiştir.⁵

Bir başka deyişle kronoloji; tarihi olayların zamanlarını belirleyip, oluş sırasını düzenleyen ve tarih biliminin ihtiyaç duyduğu en önemli bilgilerden biri olan zaman bilgisini veren bilimdir.⁶ Hadiseler, meydana geldiği zamana göre sıralanarak veya belirli zaman aralıklarına yerleştirilerek mütalaa edilir. Bu şekilde kronolojik zaman tayini gerçekleştirilmeye çalışılır. Eskiçağ Tarihi’nde biri mutlak (absolut), diğeri nispi (relatif) olmak üzere iki çeşit kronoloji kullanılmaktadır.⁷

Mutlak kronoloji, modern takvimin esasını teşkil eden güneş yılına göre, geçmişte cereyan eden bir olayın zamanını, araştıracının zamanına olan mesafesini mutlak olarak tespit eder.⁸ Bu tip kronoloji hesaplamalarında yoruma açık bir tarihleme yapma imkanı yoktur. Düşülen tarih kesin ve değişmezdir. Yani kişilere ya da araştırmacılara göre değişiklik göstermediği için herkes tarafından kabul edilen standart bir bilgi oluşturur.

⁵ Kinal 1962, 127

⁶ Bahar 2007, 12

⁷ Kinal 1962, 127

⁸ Memiş 2002, 62

Fakat çok uzak ve geri devirlerde hadislere tarih düşmek bilinmediği ve o devirlerde yaşayan toplumların kendilerince malum olan bir hadiseye göre tarihleme yaptıkları için, Eskiçağ Tarihi hadiselerini mutlak olarak tarihleme imkanı pek mevcut değildir.⁹ İşte bu durumlarda nispi kronoloji imdada yetişir. Çünkü nispi kronolojide, geçmişte cereyan eden tarihi bir olayın zamanı, diğer bir tarihi olayın zamanı ile mukayese edilir. Kısaca söylemek gerekirse, bilinenden hareketle bilinmeyen bulunur.

Olayların birbirlerine karşı zamansal durumlarının saptanmasının çok büyük önemi vardır. Örneğin Helen Tarihi'ndeki Palataiai ve Mykale Muharebelerinin M.Ö. 479 yılında olduğunu, öte yandan Attika-Delos Deniz Birliği'nin ancak M.Ö. 478/77 yıllarında kurulduğunu bilmenin tarihsel bir yargıya varma konusundaki önemi büyüktür; zaman bakımından daha önce olan muharebeler, daha sonra kurulan Deniz Birliği'nin koşulu, bunun nedeni ya da temeli olmuştur.¹⁰ İşte bu örnek, tanımından anlaşılacağı üzerine görelî ya da nispi kronoloji için bir misaldir. Her ne kadar modern dünya günümüzde genellikle mutlak kronolojiyi (modern takvimi) kullanıyor olsa da; nispi kronolojinin birer ürünü olan “bağ bozumu ayı”¹¹, “rüzgar ayı”¹², “tohum ayı”¹³ gibi tabirler de halen geçerliliğini korumaktadır.

⁹ Kinal 1962, 127

¹⁰ İplikçioğlu 1994, 21

¹¹ Cavaignac, 1954, 6

¹² Gös. Yer.

¹³ Gös. Yer.

1.3. Takvim

Özellikle Eski Mezopotamya’da saat kavramının insanoğlu tarafından anlaşılması ile zamanın ölçülebilmesi için ilk altyapı oluşmuştur. Ama yine de bir şeylerin eksik kaldığı hissedildi. “Nereden gelip nereye gittiğini” sorgulayan insanoğlu yaratılıştan bu yana tespit edebildiğı geçmişı yerli yerine oturtmak gayesi ile kullanabileceğı bir metottan hala yoksundu. İşte bu eksikliği giderebilmek için, göreceli anlamda daha geniş zaman aralıklarının tespitinde ve kaydedilmesinde kullanılabilecek sistemler geliştirilmiş; ve buna takvim adını verilmiştir.

Takvim kelimesinin, sözlükteki tanımları; zamanı yıllara, aylara, haftalara ve günlere ayıran yöntem; yapılacak bir işin türlü evrelerini zaman bağı olarak gösteren izlenç¹⁴; şeklindedir.

Takvim söz konusu olduğunda geleneksel olarak akla gelen en küçük zaman birimi gündür. Çok önceleri, eski uygarlıklar, gündüzü belli bölümlere ayırmışlardı: şafak (yıldızların kayboluşundan gün doğumuna kadar), öğle (gündoğumundan güneşin yükseldiğı zaman kadar), günbatımında sona eren öğleden sonra ve gece ya da alacakaranlık (günbatımından yıldızların görünmesine kadar).¹⁵

Tarihsel gelişim sürecinde, günün ya da 24 saatin ne zaman başlayıp ne zaman bittiğine dair toplumlar arası

¹⁴ Püsküllüoğlu 1997, 935

¹⁵ O’Neil 2001, 44

farklılıklar mevcuttur. Babilli Kidunnu'nun M.Ö. dördüncü yüzyıl başlarında gece yarısından gece yarısına altı eşit saat kullanarak astronomik tablolar oluşturduğu iddia edilmektedir. Onu izleyen Hipporchos günün bölümlenmesini gece yarısından diğer gece yarısına olmaktan çıkarmıştır. 24 standart ya da gün dönümsel saat olarak değiştirmiştir.¹⁶

Astronomi bilimi tarafından kabul edilen gün tanımı aynı bu şekildedir. Eskiçağ Uygarlıkları'nın bazıları güneşin doğduğu anı, (Hintliler ve Mısırlılar) bazıları da battığı anı, (Babilliler, İsrailoğulları ve Grekler) günün başlangıcı ve bitişi olarak kabul etmişlerdir. Mevsim değişimleri sebebiyle, gün düzenlemelerinde görülen bazı belirsizlikler nedeniyle yardımcı bir sisteme ihtiyaç duyan; Sümerliler, Babilliler, Mısırlılar ve Grekler, günü onikişer saatlik iki dilime ayırmışlar sivil yaşamlarını bu esasa bağlamışlardır. Musevi inancında ise gün, günbatımında başlar ve bir sonraki gün yine gün batımında sona erer. Hristiyan Katolik dinsel inançları açısından gün tarifi ise, özellikle Musevi dinsel pratiklerine bir reaksiyon olmak üzere, İznik Konsülü kararı ile (M.S. 325) değiştirilmiştir.¹⁷ Ortodoks ve Protestan inanç taraftarlarınca uzun yıllar kabul görmemiş bu karar göre gün, gece yarısı başlayacak ve ertesi gece yarısı sona erecek şekilde düzenlenmiştir. İslam İnancı'nda da Sami geleneği takip edilmiş, günbatımında başlayan yeni günün, yine gün batımında sona erdiği kabul edilmiştir.

¹⁶ O'Neil 2001, 46

¹⁷ Cavaignac 1954, 8

Gün kavramını oluşturan Eski Çağ toplumlarında “hafta” anlayışı ortaya çıkmıştır. Hafta bir günden daha uzun ama bir aydan daha kısa bir zaman aralığı arayışının ürünü olup, belli günlerin, alışveriş ve özellikle ibadete ayrılması ihtiyacından doğmuştur.¹⁸ Birçok ilkel toplumda hafta, dört temel madde ya da dört temel yön öğretisine izafeten, dört gün olarak belirlenmiştir. Güney Amerika’da beş günlük, Asurlular’da altı günlük ve Hıristiyanlık öncesi Roma Kültürü’nde, “nundinea” adı verilen sekiz günlük haftalara rastlanmıştır.¹⁹ Bir kısım Orta Doğu kültürlerinde görüldüğü gibi Babilliler, muhtemelen yedi gezegenin ve yedi rakamının kutsallığı inancıyla, yedi günlük haftalar düzenlemişlerdir. Mısırlılar ve Yunanlılar ise, 30 günlük ayları üç eşit parçaya bölerek, asırlar boyu onar günlük haftalarla yaşamışlardır. Bahse konu haftalar, Grekçe’de “decades”, Mısır’da ise “decan” şeklinde isimlendirilmektedir.²⁰

En çok bilinen hafta tarifi, “Eski Ahit” kökenli yedi günlük sürelerdir. Tanrı’yı taklit etme anlayışı ve inancından kaynaklanan bu kabul, “Genesis/Yaratılış” bölümünde Tanrı’nın evreni, altı günde yarattığı ve yedinci günde dinlendiği esasına dayanır.

Hafta kavramının tespitinden sonra ay kavramı gündeme gelmiştir. Özellikle takvim düzenleri içinde iki metottan bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki, “yıldız ayı”dır. Bu metotta gökteki yıldızlardan herhangi bir tanesi esas alınıp, Ay’ın o yıldızla göre konumu tespit

¹⁸ Türker 1940, 6

¹⁹ Cavaignac 1954, 18

²⁰ O’Neil 2001, 48

edilip ölçüm başlatılır. Bu başlangıç noktasından itibaren Ay'ın dünya etrafındaki yörüngesinde 360 derecelik dönüşünü tamamladıktan sonra, yine aynı konuma gelmesi için geçen süre 1 yıldız ayı olarak değerlendirilir.²¹ Bir başka ay hesaplama yöntemi de “sinodik ay” yöntemidir. Ay bu dönüşü gerçekleştirirken, dünya da Güneş etrafındaki kendi yörüngesi üzerinde ve aynı yönde olmak üzere, hareket etmektedir. Bu yüzden, başlangıç noktasında dolunay olarak gördüğümüz Ay, bir yıldız ayı sonrasında, tekrar dolunay hâline dönüşmez. Ay'ın tekrar dolunay hâlinde görülebilmesi ya da bir başka deyişle Ay, Dünya ve Güneş'in tekrar aynı doğru üzerine gelebilmesi için, ortalama iki gün beş saat daha geçmesi gerekir. Bu süre, ortalama 29.5 gün olarak hesaplanmaktadır.²²

Yıl kavramı ise dünyanın güneş etrafındaki yörüngesinde bir tam dönüşünün gün birimi ile ifadesidir. Özellikle “tropik yıl/dönencel yıl” ile “yıldız yılı” daha çok tercih edilen yöntemlerdir. Tropik yıl, hemen hemen tüm takvim düzenlerinin temelini oluşturmaktadır. Mevsimlerin düzenleyici temeli olan tropik yıl, Güneş'in ilkbahar gündönümünden birbirini takip eden iki kez geçişi arasındaki süre olarak tanımlanmaktadır.²³ Yıldız yılı ise, Dünya'dan bakıldığında Güneş'in, herhangi bir sabit yıldızdan geçişini takiben, yine aynı pozisyona dönüşünü içeren, sürenin gün birimi ile ifadesidir.

²¹ Sayılı 1982, 333

²² Sayılı 1982, 330

²³ Thomson 1943, 52

Genel özellikleri göz önüne alınırsa çok sayıda takvim türü bulunmaktadır. Bu takvimlerin bazı esaslara göre oluşturulduğu görülmektedir. Bunlar; güneş yılı esasına dayanan takvimler, ay yılı esasına dayanan takvimler ve hem ay hem güneş yılı esasına dayanan takvimlerdir.²⁴

²⁴ Türker 1940, 6-7

2. Eski Doğu Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri

2.1. Anadolu

Anadolu, Asya ile Avrupa arasında adeta bir köprü görevi üstlenmiştir. Bölgesel uygarlıklar ülkesi olarak da tanımlanan bu coğrafya tarih öncesi devirlerden günümüze kadar birçok farklı medeniyete ve uygarlığa ev sahipliği yapmış;²⁵ çok farklı kültürlerin ve farklı yaşam tarzlarının merkezi haline gelmiştir. Asya ile Avrupa arasındaki bu konumu dolayısıyla tarihin tüm dönemlerinde ilgiyle izlenen serüvenlere konu olmuştur.²⁶ Bu zenginlik, kendisini, yaşamın her alanında olduğu gibi zaman kavramını tanımlama ve tarih düşme anlayışlarında da bir takım benzerlikler ya da farklılıkların oluşmasına neden olarak göstermiştir. Eski Anadolu Tarihi hadiseleri, bir taraftan Babil, diğer taraftan Mısır ile eşzamanlılık gösterdiğinden, Eski Anadolu Tarihi için de nispi bir kronoloji tespiti mümkün olmaktadır.²⁷

2.1.1. Assur Ticaret Kolonileri Dönemi

Anadolu coğrafyasının özellikle Orta Tunç Çağı'ndan itibaren Mezopotamya ile çok sıkı bir şekilde gelişmiş örgütlü, düzenli ve kurallı ticari ilişkiler içerisinde olduğu görülmektedir. M.Ö. 1950'lerden itibaren başlayarak 200 yıla yakın bir süre devam eden bu

²⁵ Sevin 1999, 11

²⁶ Yıldırım 2004, 101

²⁷ Kınal 1962, 129

döneme Asur Ticaret Kolonileri Dönemi (Tablo 1) denir.²⁸ Assur-Anadolu ticari ilişkilerinin yoğun bir biçimde yaşandığı bu süreçte Asurlu tüccarlar birçok kentte ticaret kolonileri kurmuşlardır. Bunların en önemlisi ve aynı zamanda merkezi olan Kültepe'deki Kaneş-Karum'da bulunan veriler, Anadolu Tarihi'nin bu dönemi ve çalışma alanımız olan tarih düşme, zaman ve süre anlayışı hakkında bilgiler vermektedir. Assurlular'ın Kültepe'deki ilk yerleşimlerini, Pusu-kin'in ticarethanesini kurduğu zamana, belki de Pusu-kin'in gelmesinden önceki bir zamana yerleştirmek mümkündür.²⁹

Sabahattin Bayram'a ait olan; “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Wade İfadesi ve Çıkan Neticeler” adlı çalışmada, Kapadokya Tabletleri diye adlandırılan vesikalardan bir kısmını teşkil eden borç senetlerinde; borç miktarları, borçlanılan madde, borçluyu gösteren kelimeler, borçlu, alacaklı, alacaklıyı gösteren fiil formu, tarihleme, çeşitli ifade şekilleriyle vade, zamanında ödenmemesi halinde uygulanacak faiz nispeti ve şahitler yer almaktadır.³⁰ Biz burada zaman ve tarih düşme kavramları ile ilgili olan kısımlara temas edeceğiz.

Kapadokya vesikalarında gün ile mühlet tayin etme ve tarih düşme anlayışı fazla yaygın değildir. Bunun yerine ”Hamustum” adı verilen vade tespiti kullanılmıştır. Metinlerde iki fonksiyonda kullanılan

²⁸Yıldırım 2004, 103

²⁹Balkan 1955, 6

³⁰Bayram 1948, 453

hamustum, hem bir memuriyeti, hem de o memuriyetin devam etmiş olduğu süreyi kastediyor olmalıdır. Bu sürenin 5 gün olduğu kabul edilmektedir. Bunlardan başka ay ile ve yıl ile vade tespitleri de görülmektedir. Özellikle senetlerin yıl ile vade yapılarının hemen çoğunda 1 senelik süre tanınmıştır. İki, nadir olarak üç, ve daha da nadir olarak dört yıl vadeli vesikalar da tanzim edilmiştir. Ayrıca beş ve dokuz sene mühlet tanıyan vesikalara da rastlanmıştır.³¹

Bazı vesikalarda ise borcun ödeneceği zamanı belirtmek maksadıyla, hemen hepsinin aynını ya da benzerini bugün dahi kullanmakta olduğumuz bir takım zirai tabirler de kullanılmıştır.³² Bunlar şu şekildedir:

a) Orak tutma zamanına kadar, orak zamanında, orak tutma zamanından sonra.³³

b) Ekme işinin bitmesinde.³⁴

c) Hasat zamanına kadar, hasat zamanında.³⁵

d) Bağ bozumuna kadar, bağ bozumunda.³⁶

e) Uttatum isimli tahılın kalınlaşmasında.³⁷

³¹ Bayram 1948, 454

³² Gös. Yer.

³³ Gös. Yer.

³⁴ Gös. Yer.

³⁵ Bayram 1948, 455

³⁶ Gös. Yer.

³⁷ Gös. Yer.

f) Fazla işlerin yapılmasında.³⁸

g) Ekim işinin ittu'sunda.³⁹

h) Yeşilliğin başına/ilkbahara kadar.⁴⁰

i) Biranın mayalanma zamanına kadar.⁴¹

i) İlk zeytin mahsülüne kadar.⁴²

Bahsettiğimiz zirai tabirlerin kullanımından yararlanılarak yapılan vade tespitlerinin yanı sıra, çeşitli cümlelerde de bu tespitin yapılarak tarih düşüldüğü görülmektedir. Bunlardan bazı örnekler şöyledir:

a) İlk karşılaşmamızda ödeyecek.⁴³

b) Onun dönüşünde ödeyecek.⁴⁴

c) Yola çıkışın arefesinde, yol açıldığı zaman, yoldan dönüşünde.⁴⁵

Bir başka vade tespiti ve tarih düşme şekli de çeşitli tanrı isimlerinin geçtiği kalıplaşmış cümlelerdir. Özellikle borcun ödeneceği zamanı belirtmekte kullanılan elemanlardan biri de “ana/in asa T.A. (tanrı

³⁸ Bayram 1948, 455

³⁹ Gös. Yer.

⁴⁰ Gös. Yer.

⁴¹ Gös. Yer.

⁴² Gös. Yer.

⁴³ Bayram 1948, 456

⁴⁴ Gös. Yer.

⁴⁵ Gös. Yer.

adı)” kalıbıdır. İbarede geçen tanrının adına düzenlenmiş bayram günlerini kastettiği anlaşılan kalıp, diğer vade cümleleriyle belirtilemeyen zamanların ifade edilmesi amacıyla veya daha iyi bilinen veya hatırlanan vakitler olması itibarıyla kullanılmış olmalıdır. Bu kalıpta geçen tanrıların bazıları şunlardır: Harihari, Tuhtuhanum, Parka, Na/ipas, Anna, UTU, Belum ve Usumum. Anna isimli tanrının geçtiği bir alacak metninde;” 2/3 minadan 1 seşel az gümüş; Kali, Asuat, Tarsit ve Niklit’in Alu’ya borcu vardır. İmdilum ve Aninum’un hamustumluk görevinden itibaren, kral Tanrı Anna’nın mabedine, kutsal kaşşum odasına girdiği zaman parayı ödeyecekler. Eğer ödemezlerse, ayda 1 mina’ya 3’er seşel (gümüş) ilave edecekler. Borç (para), onların sağ olanlarının başına bağlanmıştır.”⁴⁶ ifadesi ile belirtilmiştir. Yine tanrı Anna’nın isminin geçtiği bir başka ifade de ise; “Aşurmalik’in Enna-Suin’de ½ mina gümüş alacağı vardır. (Tanrı) Anna’nın (adına düzenlenecek) bayramında tartacak. Eğer tanrı Anna’nın bayramında ödemezse ayda ¾ şekel (faiz) ilave edilecektir.”⁴⁷ şeklinde bir ibareye rastlanmaktadır.

Bu şekilde düzenlenmiş bir başka alacak metni ise şu şekildedir: “Hapula üzerinde, Aşur-imiti’nin alacağı vardır. Kral (mabede) kutsal “kaşşum” odasına girdiği zaman, Enamānum’un hamuştumluk görevinden itibaren, (borçlu) senede 15’er seşel gümüşü (faiz) olarak ilave edecek.”⁴⁸ Bu noktada vereceğimiz bir diğer örnek de bu tarzda olup, farı olan tarafı kralın girdiği mekânın

⁴⁶ Çeçen 1998, 121-122

⁴⁷ Bayram 1948, 458

⁴⁸ Çeçen 1998, 122

“kaššum” değil “tusinum” adını taşımasıdır. Tercüme şu şekildedir: “Tiwitia, Hâšanšarnawa ve İšbunuman’ın borcu, Puzur-İstar’a ait olup 1 mina tasfiye edilmiş gümüştür. Asur-malik ve [G]abria’nın hamustumluğundan itibaren, kral, hasat mevsiminde “tusinum” adı verilen mekana girdiği zaman, (borçlular) tam zamanında (ilgili borç miktarını) ödeyecekler.”⁴⁹ Bu örnekte de görüleceği üzere zaman ibaresi olarak kralın “tusinum adı verilen mekana girmesi”nin yanı sıra hasat mevsimi ibaresi de dikkat çekmektedir.

Tanrı adlarının içinde geçtiği ve vade tespitinde kullanılan kalıbın söz konusu olduğu başka iki metinde iki farklı tanrı isminin daha kullanıldığı görülmektedir. Bunlar, Bēlum ve Usūmum’dur. Bu metinlerdem birincisinde, “Istar-Basti’nin Atali üzerinde 7 ½ şekel gümüş alacağı vardır. Tanrı Bēlum (adına düzenlenecek bayram) da tartacak. Eğer tartmazsa ayda 3 ¾ şekel gümüş faizi ilave edecek.”⁵⁰ şeklinde bir ifade ile karşılaşılmaktadır. İkinci metinde ise, Šupiahšu ve Babašiba üzerinde Amur-ili, Ili-nada, Aššur-tāb ve Ikūnum 2 ½ mina gümüş alacaklılardır. Tanrı Usūmum (adına yapılacak bayram) da tartacaklar. Eğer ödemezlerse ayda her bir minaya üçer şekel ilave edecekler.⁵¹ ibaresi yer almaktadır.

Vermiş olduğumuz bu örnekler, Assurlular’ın yerli tanrılara ait bayram günlerini, mühlet tayininde ve tarih düşmede kullandıklarını göstermektedir. Assur

⁴⁹ Çeçen 1998, 123

⁵⁰ Bayram 1948, 459

⁵¹ Gös. Yer.

Ticaret Kolonileri Dönemindeki tarih düşme yöntemlerinden biri de kral listelerindeki verilerdir. Mesele Kültepe'nin ikinci tabakasının Eski Assur tarihi içinde ettiği yer hakkında şu değerlendirme yapılabilir: Koloninin devam müddeti olan 80 yıldan, takriben 40 yılını Şarrum-kin ve oğlu II. Puzur-Aşşur zamanlarına atfetmek mümkündür. Geri kalan 40 yılın 14'ünde I. Erişum, 26'sında da Ikunumun krallığı görülmektedir.⁵² Bu bilgilerden; 80 yıllık bir dönemin kronolojik verisine ulaşılmaktadır.

Assur Ticaret Kolonileri Dönemi içinde bir takım kronolojik problemlerle de karşılaşmaktadır. Mesela; I. Erişum ile I. Şamşi-Adad arasındaki 159 yıllık mesafe bulunmaktadır. Bu 159 yıla Kültepe tarihinin şu fasılları sığdırılmalıdır:

1-Tablet vermeyen bir devir. Bu zaman, Erişum'un ilk 26 yılına (M.Ö 1978-1952).

2-Tabletli ikinci tabaka.

3-İkinci tabaka ile 1b arasındaki fasıla.

4-1b tabakasının Şamşi-Adad'ın ölümüne kadarki kısım. (M.Ö. 1842-1820).⁵³

Bahsetmiş olduğumuz bu değerlendirmeler de, bu dönemin zaman tayinini yapabilmek ve doğru bir

⁵² Balkan 1955, 18

⁵³ Balkan 1955, 19-20

kronolojik veri oluşturabilmek için yapılmış bir düzenlemedir.

Bu dönemde başka bir vade tespiti ve tarih düşme yöntemi ise vereceğimiz şu örnekteki gibidir: “Labarša’nın krallığı aldığı zamanda onlar (borçlular) gümüşü (borç olarak) aldılar. Idi-Iřtar’ın (yani alacaklının) Hattum’dan döndüğü zaman onlar gümüşü ödeyecekler.” Bu örnekte “Labarša’nın krallığı aldığı zaman” ibaresi geleceğe dönük bir tarih düşme ifadesi olarak kullanılmıştır. Başka bir örnekte ise yerli tanrılardan bir olan Nipas’ın adının geçtiğı şu metin göze çarpmaktadır:” Bulina ve karısı Walawala üzerinde Puzazu ve Mannum–ki-Assur’un 2/3 mina 5 şekel gümüşü vardır. Ili-dan’ın eponim’inde, Mahhur-ili ayında, Ařur-idi ve řu-Iřtar’ın hamuştumundan itibaren; seneye kral (tanrı) Nipas’ın mabedinden (dini töreninin tamamlayıp) çıktığı zaman (borçlular borçlarını) ödeyecekler.”⁵⁴ Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere borcun verildiğı yıl, ay ve hafta kaydedilmiştir. Borç Ocak ayında verilmiştir. Ödemenin yapılma tarihi ise muhtemelen yaz aylarından birinde olacaktır.

Belirtmiş olduğumuz bu örnek tercüme metinlerinde rastlamakta olduğumuz bazı kavramların üzerinde durmakta yarar görüyoruz. “Kaşşum” kelimesi, Kültepe Tabletleri’nde farklı anlamlarda kullanılmakta olup “Anadolu’da yüksek dereceli memur” ya da “Bir kült görevlisi” yani bir memuriyet olarak

⁵⁴ Bayram 1948, 461

düşünülmektedir. Bu kelimenin bir diğer anlamı ise, “mabetlerde bire kısım ya da oda” olarak verilmektedir.⁵⁵

Yine adı geçen kelime borç mukavelelerinde hamuštum adı yerine hafta adı karşılığı olarak da kullanılmaktadır. Bu genelde 1 haftalık bir süre gibi görülmektedir. Aynı zamanda kašsumların birkaç hafta görev yaptıklarını gösterir bir örnek de mevcuttur. Bu örnekte şu ifadeler yer verilmiştir: “2/3 tasfiye edilmiş gümüŧü ve 1/3 mina amurrum cinsi gümüŧü Asssur-imitti Danna'dan alacaklardır. Kašsum memurunun ŧapattumu'ndan (15 gününden) itibaren, (borçlu) ayda birer buçuk seql faizi ilave edecek Para ŧu-Belum adına alınmıştır.”⁵⁶ ŧapattum kelimesi ise, 15 günlük bir süreye karşılık gelen bir kavramdır. Buradan hareketle “kašsumun 15 gününden itibaren” cümlesinden, onun en az 15 gün ve dası beklide bir aya görevli olduđu anlamı ortaya çıkar. Yani hafta memuru karşılığında, eđere bir hamuštumluk devreyi 5 gün kabul edersek, kašsumların yerine göre 3 hamuštumluk ya da 6 hamuštumluk görev yaptıđı ortaya çıkar. Bu örneklere göre “kašsum” kelimesi, yerli kralın ziyaret ederek içine girdiđi bir yer olarak belgelenmektedir.

Baŧka bir kelime ise “tusinum” dur. Kültepe tabletlerinden edinilen bilgiye göre satış ve diğer hukuki belgelerde sorumluluk sahibi ve resmi görevli gibi düşünölmektedir. Fakat baŧka verilerde ise tıpkı “kašsum” kelimesinde olduğu gibi bir mabed odası olarak da adlandırılmaktadır.

⁵⁵ Çeçen 1998, 123

⁵⁶ Gös.Yer.

2.1.2. Hitit Dönemi

Hititler Kültepe Tabletleri'nden edinilen bilgilere göre İlk Tunç Çağı'nın sonlarına doğru Anadolu'ya yerleşmiş bir topluluktur. Asur ve Mısır kaynaklarında "Hatti Ülkesi" olarak geçen Hitit kelimesi, Tevrat'ta ise Het Oğulları olarak geçmektedir. Hititler, Eski Mezopotamya, Eski Asur, Hurri ve Eski Anadolu Medeniyetleri'nden bir Hitit Medeniyeti oluşturmuşlardır. Bu medeniyetin içinde kendi özellikleri olduğu kadar yukarıda adı geçen diğer medeniyetlerin de izlerini taşımışlar ve bu medeniyetler ile yoğun bir kültürel siyasi iktisadi v.b. alanlarda etkileşim içerisine girmişlerdir.⁵⁷Hititler Anadolu Tarihi için son derece önemli bir uygarlık olmuşlardır.

Hititler'deki tarih düşme ve kronoloji anlayışı, genellikle nispi kronolojinin sağladığı imkanlar yoluyla tespit edilmektedir. Hitit Eski Devleti'nde, I. Mursilis'in Babilî işgali hadisesinin Mezopotamya ile, Hitit Yeni Devleti'nde ise Suppiluliuma'nın IV. Amenofis'e cülus tebrik mektubu yazması Mısır'da bir eş zamanlılık içerisinde olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, I. Babil sülalesine Hammurabi'den 100 sene sonra yaşayan Hitit kralı I. Mursilis son vermiştir. Burada XIX. asırda yaşadığı zannedilen Hammurabi'nin M.Ö. 1750'lerde hakim olduğu ve sülalesinin de M.Ö. 1650'lerde sona erdiği görülmektedir. İşte bu M.Ö. 1650 tarihi Hitit Kronolojisinin istinat noktası olan I. Mursilis'in Babil seferinin tarihini vermektedir.⁵⁸

⁵⁷ Yıldırım 2004, 105-106

⁵⁸ Kinal 1962, 129-131

Yine başka bir eşzamanlılığı da Kültepe vesikalarından anlıyoruz. Bu belgelerde I. Şamşı Adad'ın Kuşşara kralı Anitta ile aynı dönemde yaşadığı ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Şamşı Adad'ın öldüğü dönemin Babil kralı Hammurabi ile çağdaş olduğu bilinmektedir.⁵⁹ Bu bilgiler ışığında Hitit, Babil ve Kuşşara Krallığı arasındaki bir üçlü eşzamanlılığın olduğu sonucuna rahatlıkla varabilmekteyiz. Ele edilen değerlendirmeler ve buluntular Anadolu'da Hitit egemenliği dönemindeki kronolojinin anlaşılabilmesi için Babil ile olan ilişkilerin ve mektuplaşmaların büyük önem arz ettiğini ortaya koymaktadır. Çünkü daha önce de ifade edildiği üzere bu dönemde bir takvim sisteminden bahsetmek mümkün değildir.

I. Mursilis'in ölümünden sonra Anadolu'da karanlık çağın başlamasına, yani Telipinus'un idaresinin sonuna kadar geçen bir asır içinde dört neslin yaşadığı kabul edilmektedir. Nispi kronoloji sisteminde beher nesil için ortalama 25 senelik bir idare müddeti kabul edilmektedir.⁶⁰ Bu bilgi ışığında I. Mursilis'in Babil seferi M.Ö. 1750 senesine konulduğunda, Telepinus M.Ö. 1650'lerde yaşamış olmalıdır. Fakat bu takdirde Suppiluliuma'nın ölümü M.Ö.1350 tarihine konulduğuna göre Telepinus'tan Suppiluliuma'ya kadar olan karanlık çağ 300 yıl olacaktır. Halbuki bu kadar uzun zaman içinde kral listelerine göre ancak 10 kadar kral hakim olmuştur ki bu mantıken imkansızdır. Fakat doğru olan kronolojik değerlendirme; Babil Seferi'nin M.Ö. 1650 tarihine konulması ve Telepinus'un M.Ö. 1550'lerde

⁵⁹ Gasche 1998, 2

⁶⁰ Kinal 1962, 132

yaşayarak onunla Suppiluliuma'nın arasındaki karanlık çağın süresinin 200 yıla inmiş olmasıdır. Bu iki asır içerisinde Suppiluliuma ve onu Nişantaş Şeceresi'nde bildirilen üç selevi ve bir de Telipinus'un halefi Alluvamna'nın yaşamış oldukları bilinmektedir. Bu altı nesil için gereken 150 yıl iki asırdan çıkarıldığında, geriye karanlık çağ için 50 yıl gibi küçük bir zaman kalacaktır. Bu zaman içine I. Mursilis'i öldüren Hantilis, Zindantas ve Huzziyas idareleri konulmalıdır. Fakat kurban listelerinin bir kısmında bu kral isimleri bazen eşlerinin isimleri ile beraber, bazen ise yalnız başlarına yazılmışlardır.

Hitit tarihindeki Karanlık Çağı yarım asra indirildikten sonra, bir taraftan I. Mursilis'ten geriye doğru, diğer taraftan Suppiluliuma'dan son Hitit krallarına doğru giderek Hitit kral sülaleleri için nispi bir kronoloji tespit edilmektedir.⁶¹ Hititlilerle gerek Mısırlılar, gerek Asurlular ve gerekse de Babilliler ile bazı eşzamanlılıklar görülmektedir. Mısır firavunu II. Ramses'in beşinci senesinde, I. Şuppiluliuma'nın torunu Muvatalli ile Suriye egemenliği için ünlü Kadeş Savaşı yapılmıştır.⁶² Bu savaş sonrasında ise, metninde Hitit İmparatoru III. Hattuşiliş ile eşi Kraliçe Pudu-Hepa'nın da imzası olan Kadeş Antlaşması imzalanmıştır.⁶³ Tüm bu bilgiler yine bizlere, burada adı geçen devlet adamlarının birbirleri ile çağdaş oldukları ve eşzamanlılık ihtiva ettiklerini ortaya koymaktadır.

⁶¹ Kinal 1962, 134

⁶² Sevin 1999, 139

⁶³ Bahar 2007, 185

Hitit kronolojisini incelerken göze çarpan bir başka faaliyet türü de mektuplaşmalardır. Kraliçe Pudu-Hepa'nın Mısır Firavunu II. Ramses'e hitap eden diplomatik mektuplar yazması bu mektuplaşmaların önemli örneklerindedir. Bir diğer örnek de Mısır Kraliçesi Naptera'nın yine Hitit Kraliçesi Puduhepa'ya göndermiş olduğu mektuptur.⁶⁴ Bu örnekte de görüleceği üzere bahsi geçen iki kraliçenin birbirleri ile çağdaş oldukları ve nispi kronoloji değerlendirmesine göre aynı dönemi paylaştıkları görülmektedir. Ramses'in Hattuşili'ye ya da eşi Puduhepa'ya ya da IV. Tuthaliya'ya gönderdiği birkaç mektupta Tarhuntaşa Kralı Kurunta'dan söz edilmektedir.⁶⁵ Bu mektup örnekleri de nispi kronoloji anlamında ismi geçen kişilerin aynı dönemde var olduklarını gösteren belgelerdir.

Hitit Devleti'nde bir başka kronolojik bilgiyi I. Suppiluliuma'nın oğlu II. Mursili tarafından düzenlenen yıllıklarından anlamaktayız. Bu yıllıklardan, Mısır Kraliçesi'nin mektubunu içeren kısımda şöyle bir ifade geçmektedir: “ Hattuzasiti, Karkemis'i düzene sokunca Hatti ülkesine geri geldi. Hatti Ülkesi'nde kışı geçirdi. İlkbahar olunca, Hattuzasiti Mısır ülkesinden geri geldi.⁶⁶” Burada görülen tercümeden de anlaşılacağı üzere Hititlerde mevsim kavramı vardı. Kış ve ilkbahar gibi mevsim isimlerine yıllıklarda rastlanması bu durumun en büyük delili olmakla birlikte yine Hitit kronolojisi ve tarih düşme anlayışı hakkında bilgi

⁶⁴ Alp 2001, 16

⁶⁵ Alp 2001, 24

⁶⁶ Alp 2000, 97

edinilmesine yardımcı olmaktadır. Yine bu yıllıklarda II. Mursili'nin yaşamının ilk yıllarını anlatan başlangıç bölümünün çevirisinde; “Babam tahtına henüz oturmadan önce etraftaki bütün düşman ülkeleri savaştılar. Babam tanrı olduğu (öldüğü) zaman kardeşim Arnuvanda babasının tahtına oturdu. Kardeşim Arnuvanda tanrı olunca (ölünce), (o zaman kadar) savaşmayan düşman ülkeleri, o düşman ülkeleri de savaştılar.”⁶⁷ Şeklinde geçen ibare de zaman kavramı vermesi açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

2.1.3. Urartu Dönemi

Urartular, çekirdeğini Van Gölü çevresinin oluşturduğu (merkezi Tuşpa = Van Kalesi) , M.Ö. 900-600 yılları arasında geniş ve kuvvetli bir devlet kuran eski bir kavimdir.⁶⁸ M.Ö. ikinci binyılın son çeyreğinde Hitit İmparatorluğu ve Mısır Krallığı ile birlikte Yakın Doğu'nun en güçlü devleti olan Asur Krallığı'nın yazılı belgelerinde, Van Gölü çevresine askeri seferlerin düzenlendiği dikkat çekmeye başlar. Asur yazıtlarında Uruadri ülkesi olarak geçen, sekiz önemli bölge ve ellibir kentten oluşan bu bölge M.Ö. 9. yüzyılın ortalarında, yine Asurlu krallar tarafından Urartu (Halkı) Bölgesi olarak adlandırılmıştır.⁶⁹ Urartu tarihi “Beylikler Dönemi” ve “Krallık Dönemi” olmak üzere iki aşamada incelenmiştir.

⁶⁷ Alp 2000, 125

⁶⁸ Yıldırım 2004, 124

⁶⁹ Çilingiroğlu 1997, 16

Urartular'ın tarih düşme, zaman ve kronoloji anlayışı hakkında bilgi sahibi olabilmek için nispi kronolojinin sunduğu imkanlardan yararlanmak mümkündür. Özellikle; Urartu Kral Listesi (Tablo 3) ve devletin ilişki içerisinde olduğu, başta Asurlular olmak üzere diğer devletlerin yöneticileri ile olan münasebetler bu konuda bizlere yol gösterici olmaktadır.

Urartular'ın bilinen ilk kralı başkent Arzaşkun'da oturan Aramu'dur. Daha sonra sırasıyla I. Sarduri, İşpuini, Menua, I. Arğışti, II. Sarduri, I. Rusa, II. Arğışti, II. Rusa, III. Sarduri, Erimana, III. Rusa ve IV. Sarduri Urartu Kralı olmuşlardır.⁷⁰ Bu kral listesi sayesinde Urartu Devleti'nin tarih düşme anlayışı hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Devam edegelen bu kronolojik sıra devleti ilgilendiren bir olayın hangi kral zamanında olduğunu ve karşılığında bir tarih düşülmemiş olayın zamanının belirlenmesini sağlamaktadır. Mesela, Urartular'ın ilk başkenti olan ve henüz yeri tam olarak tespit edilememesine rağmen Muş Ovası'nda olduğu sanılan Arzaşkun'un yerine yeni başkent olarak Van Ovası içerisindeki Tuşpa'nın belirlendiği tarih kesin olarak tespit edilmemiştir. Ancak bu değişimin I. Sarduri döneminde yapıldığının bilinmesi bu olayın zamanı hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır.

I. Sarduri'den sonra kral olan İşupini döneminde ise güney ülkelerine karşı düzenlenen seferler göze çarpmaktadır. Bu seferlerle ilgili bilgileri ihtiva etmekte olan Kelişin Yazıtı'nda, bu yazıtla ilgili olarak İşupini ve oğlu Menua zamanında Tanrı Haldi için bir tapınak inşa

⁷⁰ Sevin 1999, 162

ettikleri bilgisi yer almaktadır.⁷¹ Bu bilgi de Urartu kronolojisi ve tarihlenmesi açısından son derece mühimdir. Yine bu dönemin başları, Assur Kralı III. Salmanasar'ın son yıllarına rastlamaktadır. Bu durum yine nispi kronoloji anlamında III. Salmanasar ile Urartu Kralı İşupini'nin aynı dönemde varlığını ortaya koymakta ve bir eşzamanlılık ihtiva etmektedir. Yine İşupini Dönemi ile bir başka eşzamanlılığı da bu esnada Assur tahtında egemenlik gösteren V. Şamsi-Adad döneminde görmekteyiz. Özellikle V. Şamsi Adad'ın sefer kayıtlarında Mutarris-Assur adlı tecrübeli, zeki ve yetenekli askerinin ordusu ile birlikte, Nairi ülkesine sefere gönderildiği ve Mutarris-Assur'un, Uşpina adlı bir kralın 200 kentini ele geçirdiği bilgisi yer almaktadır.⁷² Bu bilgiden de anlaşılacağı üzere İşupini ve V. Şamsi Adad'ın birbirleri ile aynı dönemde var oldukları görülmektedir.

Van'ın doğusunda Erçek Gölü kenarında yer alan Karagündüz Köyü'nde ele geçen başka bir Urartu Yazıtında ise, yine İşupini'nin doğu seferi ile ilgili bilgi verirken bu yazıtın İşupini ile Menua'nın ortak yazıtı olması dikkat çekmektedir. Bu yazıtta; Meişta kenti olarak adı geçen fakat bilim adamları tarafından ünlü Hasanlu kenti olarak tanımlanan bu kentin tam olarak tarihi bilinmese de Menua zamanında ele geçirildiği bilgisi yer almaktadır.⁷³ Bu bilgi, yine Urartu kronolojisi ve tarih düşme anlayışı açısından son derece önemlidir.

⁷¹ Çilingiroğlu 1997, 28

⁷² Çilingiroğlu 1997, 27

⁷³ Çilingiroğlu 1997, 30

Bir başka önemli çalışma da Urartu tarımı için son derece önemli olan sulama kanallarının yapılmasıdır. Bu kanalların da yapılış tarihi net olarak bilinmemekle birlikte, Menua döneminde yapıldığının bilinmesi yine Urartu kronolojisinin bilinebilmesi için oldukça mühimdir.

II. Sarduri döneminde de bir başka eşzamanlılık örneğine rastlanılmaktadır. II. Sarduri, Arpad, Melid, Gurgum ve Kummuh gibi Geç Hitit Beylikleriyle bir koalisyon kurup Asur egemenliğine karşı gelmek için harekete geçmiş ve Asur kralı III. Adadnirari'nin oğlu, güçsüz kral V. Assurnirari'yi yenilgiye uğratmıştır.⁷⁴ Bu başarı Van'da buluna bir yazıt üzerinde ebedileştirilmiştir: "...Adadnirari'nin oğlu Assur Kralı Assurnirari'yi mağlup ettim...".⁷⁵ Bu örnekte de görüleceği üzere Assur Kralı Assurnirari ile Urartu Kralı II. Sarduri birbirleri ile çağdaşlık göstermektedir.

Assur Krallığı'nın başına III. Tiglat-Pileser'in gelişiyle birlikte Assur-Urartu mücadelesi yeni bir boyut kazanmıştır. III. Tiglat-Pileser saltanatının üçüncü yılında ordusu ile Kuzey Suriye'ye girer. Urartu Kralı Sarduri ise yörenin kent devletleri ile birlikte oluşturduğu koalisyonun başında bulunmaktadır. Bu koalisyonda, Arpad Kralı Agusi'nin oğlu Mati-ilu, Melitealhe (Malatya) kralı Sulumeli, Gurgum Kralı Tarhulara, Kumahalhi Kralı Kuştaspili, Que kralı Urikki, Kargamışlı Pisiriş ve Sam'allı (Zincirli) Panammu vardır.⁷⁶ Ancak

⁷⁴ Sevin 1999, 163

⁷⁵ Çilingiroğlu 1997, 39

⁷⁶ Çilingiroğlu 1997, 40

Asur Kralı III. Tiglat-Pileser II. Sarduri'yi koalisyon orduları ile birlikte bozguna uğratmıştır.⁷⁷ Bu bilgi yine nispi kronoloji çerçevesinde birbiri ile eşzamanlılık ihtiva eden adı geçen kralları göstererek dönem hakkında bilgi edinilmesine yardımcı olmaktadır.

I. Rusa Dönemi'nde ise dörtlü bir hükümdar eşzamanlılığı ile nispi kronoloji anlamında çok güzel bir örnek görülmektedir. I. Rusa, Asur Kralı II. Sargon'a karşı içinde Frig kralı Midas ve Tabal kralı Ambaris'in bulunduğu Anadolu yerel krallıkları ile bir ittifak oluşturmuştur.⁷⁸ Yine bu durum, I. Rusa, II. Sargon, Midas ve Ambaris'in farklı devletlerin kralları olarak aynı dönemde var olduklarını göstermektedir.

2.1.4. Frig Dönemi

Avrupa'da yaşadıkları dönemde Brygler veya Brigler adını taşıyan Frigler, Makedonya ve Trakya'dan boğazlar yolu ile Anadolu'ya göç eden Trak boylarından biridir.⁷⁹ Assur kaynaklarında Muşki olarak geçen bu kavimlerle Greklerin Frig olarak adlandırdığı kavimlerin aynı olduğu kabul edilmektedir.⁸⁰ Bu tespitler paralelinde Greklerin Frig kralı Midas olarak gördükleri kişi ile Assurlular'ın Muşki kralı Mita olarak gördükleri kişi arasında ciddi benzerlikler görülmektedir. Bu sebeple Midas ile Mita'nın aynı kişiler olduğu kabul edilmektedir. Frigler, M.Ö. 1100/1000 yıllarına doğru

⁷⁷ Sevin 1999, 163

⁷⁸ Bahar 2007, 200

⁷⁹ Güven 2007, 143

⁸⁰ Bahar 2007, 202

Polatlı yöresine, yani sonraları başkentliklerini yapacak olan Gordion'a gelmişlerdir.⁸¹ Böylelikle Frigler, Orta Anadolu bozkırında farklı bir kültür olarak tarih sahnesindeki yerlerini almışlardır.

Frigler'in tarih düşme, zaman ve kronoloji anlayışlarına bakıldığında, diğer Anadolu uygarlıklarında olduğu gibi nispi kronoloji çerçevesinde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Ancak, Frig Siyasi Tarihi'nde, uzun kral listelerine rastlanılmamaktadır. Bu dönemin kronolojisi için diğer devletlerle olan eşzamanlılığa dikkat edilmelidir.

M.Ö. 1117 yılında Assur kralı I. Tiglat-pileser Dicle kıyısında Muşkilerle savaşmıştır.⁸² Burada bir eşzamanlılık karşımıza çıkmaktadır. Yine Assur egemenliğinden kurtulmak isteyen Kargamışlı Pisisris, Frigya Kralı Midas (Assur kaynaklarına göre Muški'li Mita) ile bir ittifak yapmıştır. II. Sargon, Pisisris'i mağlup ettikten sonra, bu arada Kilikia Bölgesi'nde bulunan Midas'ı da geri püskürtmüştür.⁸³ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere nispi kronoloji çerçevesinde üçlü bir hükümdar eşzamanlılığı söz konusudur. Frig kralı Midas, Assur kralı II. Sargon ve Kargamışlı Pisisris aynı dönemde var olan hükümdarlardır.

Friglerin çağdaşı olan ve ilişki içerisinde olduğu bir başka halk da Lidyalılardır. Yine karşılıklı bir hükümdar eşzamanlılığını Herodotos şu şekilde kaleme

⁸¹ Sevin 1999, 189

⁸² Bahar 2007, 202

⁸³ İplikçioğlu1994, 77

almıştır: “Oğlu evlenme töreniyle uğraşırken, bir adam geldi Sardes’e, kaderin kurbanı olmuş, eli kana boyanmıştı. Doğuştan Phrygia’lıydı, kral soyundandı. Kroisos’un sarayına geldi ve oranın töresince arınma dileğinde bulundu. Törenden sonra Kroisos, nereden geldiğini ve kim olduğunu sordu adama: “Kimsin, dedi, Phrygia’nın neresinden geliyorsun benim çatımın altına?” “Öldürdüğün adam ya da kadın kimdir?”- “Ey kral, dedi Phrygia’lı, adım Adrastos, Midas’ın oğlu Gordias babam olur; kardeşlerimden birini öldürdüm istemeyerek ve işte babam her şeyimi elimden alıp beni kovdu”. Kroisos ona dedi:”Hatırını saydığım kişilerin oğlu, dostlar arasına geldin; bizim yanımızda kalırsan hiçbir eksiğın olmaz. Uğradığın felakete katlan, sabret, senin için en iyisi budur”.⁸⁴ Bu bilgi de nispi kronoloji çerçevesinde bir hükümdar eşzamanlılığını ortaya koyarak Frigler’in tarih düşme anlayışlarını, karşılıklı hükümdar kronolojisi çerçevesinde tahlil etmemize yardımcı olmaktadır.

2.1.5. Lidya Dönemi

Lidya Krallığı günümüzden yaklaşık 2700 yıl kadar önce Batı Anadolu’da bugünkü Manisa İli sınırları içinde Sardes’te (Sard) kurulmuştur.⁸⁵ Antik çağ yazarları onları güneydeki Karialılar ile kuzeydeki Mysialılar ve Phrygler ile akraba gösterilirler. Önceleri Atyad ve Heralid/Tylonid adlı iki kral sülalesi egemenliği altında bulunan Lydialılar, VII. Yüzyılın başlarına doğru Mermnad denilen yeni bir sülalenin yönetimine girdiler. Bu sülalenin 141 yıl kadar süren yönetiminde yalnızca

⁸⁴ Herodotos 1991, 27

⁸⁵ Yıldırım 2004, 138

Anadolu'nun değil, aynı zamanda Yakın Doğu'nun önde gelen devletleri arasına girme başarısını gösterdiler.⁸⁶

Lidya Krallığı'nın tarih düşme, zaman ve kronoloji anlayışına bakıldığında; yine nispi kronolojiden yararlanmak mümkündür. Lidya Krallığı'nda Memnad Sülalesi'nin ilk kralı Gyges'tir. Memnad Sülalesi'nden önceki sülalenin yani Heraklesoğulları'nın son kralı olan, Grekler'in Mirsilus dedikleri Sard Kralı Kandaules'i öldürerek tahta sahip olmuştur.⁸⁷ Gyges Kimmerler'e karşı Assurlular'dan yardım istemiş fakat Assur kralı Assurbanipal'in Kimmerlerle anlaşması üzerine, Mısır Kralı I. Psammetik ile anlaşma yapmıştır.⁸⁸ Bu durum Kandaules ve ardından gelen Gyges'in bir sıralı hükümdar kronolojisi içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, yine peşi sıra gelen iki hükümdar soyu da bir sıralı kronoloji ihtiva etmektedir. Bir başka zaman ve tarih düşme anlayışı da karşılıklı hükümdar eşzamanlılığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada da Lidya ,Mısır ve Assur eşzamanlılığı görülmektedir. Bir yanda Gyges, diğer yanda Assurbanipal ve öteki yanda da I. Psammetik'in oluşturduğu bir üçlü hükümdar eşzamanlılığı dikkat çekmektedir.

Gyges'den sonra yerine geçen oğlu Ardys için Herdotos: "Ardys için tek şey söyleyeceğim. Priene'yi aldı ve Miletos üzerine asker yolladı. Göçebe Skyth'lerin yurtlarından kovdukları Kimmerler Asya'ya geldikleri ve akropol hariç, Sardes kentini aldıkları zaman burada

⁸⁶ Sevin 1999, 208

⁸⁷ Herodotos 1991, 20

⁸⁸ Bahar 2007, 204

hüküm süren oydu.”⁸⁹ tanımlaması ile nispi kronoloji çerçevesinde “Ardys Zamanı” şeklinde bir değerlendirme ile bu dönem hakkında bilgi vermiştir.

Lidya kronolojisinde bir başka eşzamanlılığı da Alyattes döneminde görmekteyiz. Alyattes, Medlerden Deiokes soyundan Kyaxares’e karşı savaş açmış, Kolophon’un bir koloni göndermiş olduğu İzmir’i ele geçirmiştir.⁹⁰ Miletosla yapılan savaşlarda da Miletos tiranı Thrasybulus ile Alyattes’in aynı dönemde karşılıklı ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Kroisos Dönemi’nde ise, Kroisos’un oğlunu bir av sırasında kaza ile de olsa öldüren Phrygialı Adrastos eşzamanlılık göstermektedir.⁹¹ Kroisos Dönemi’nde yine Herodotos’un verdiği bir başka bilgide; ”Kroisos zamanında ve Lakedaimon’da Anaxandridas’ın ve Aristo’nun hüküm sürdüğü sıralarda, Spartalılar askerlikten yana üste çıktılar”⁹² şeklinde bir ifadeye rastlanılmaktadır. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere yine nispi kronoloji ışığında Lidya ve Sparta Kralları’nın bir hükümdar eşzamanlılığı ortaya çıkmaktadır.

Kroisos Dönemi’nin bir başka eşzamanlılığı ise Lidya ve Pers mücadelesine rastlamaktadır. Bu mücadele esnasında Kroisos ile Pers Kralı Kyros karşı karşıya gelmişlerdir. Bu dönemde Kroisos aynı zamanda Mısır Kralı Amasis ile bir bağlılık anlaşması da yapmıştır. Tüm

⁸⁹ Herodotos 1991, 21

⁹⁰ Gös.Yer.

⁹¹ Herodotos 1991, 28-29

⁹² Herodotos 1991, 36

bu örneklere bakarak nispi kronoloji çerçevesinde Lidyalıları'nın zaman ve tarih düşme anlayışları hakkında bilgi sahibi olmak, ele alının herhangi bir meselenin tarihini, o dönemde kral olan kişinin ve ilişki içerisinde olduğu diğer ülke krallarının isimleri ile belirtmek mümkündür.

2.2. Mısır

Mısır, coğrafi olarak Afrika Kıtası'nın bir parçasıdır. Mısır Yüksek Kültürü, "Aşağı" (Nil Deltası) ve "Yukarı Mısır" diye adlandırılan iki bölümden oluşan yaklaşık 1100 km. uzunluğundaki Nil Vadisi'nde gelişmiştir.⁹³Yenilik, süreklilik ve başarı, Mısır Medeniyeti'nin üç özelliğidir. Büyük başarılar arasında, siyasi birliğin ve toplumsal istikrarın sürekli güçlenmesi; yönetsel, askeri, dini ve zanaatsal bir üst yapının dayandığı gıda ve malzeme yedeklerinin oluşturulması; M.Ö. 3100'e doğru bir yazı sisteminin icat edilmesi ve hayata geçirilmesi sayılabilir.⁹⁴

Mısır Uygarlığı'nın tarih düşme, zaman ve kronoloji anlayışına bakıldığında; Anadolu Coğrafyası'nda görmekte olduğumuz nispi kronoloji ile sınırlı olan anlayışa ilave olarak, mutlak kronoloji çerçevesinde ortaya çıkan zaman hesaplama yöntemleri ve bunun doğal sonucu olan takvim karşımıza çıkmaktadır. Uzun kral listeleri (Tablo 5) ve bu kralların diğer ülke krallarıyla göstermiş oldukları eşzamanlılıkla birlikte ay senesi, güneş senesi esasına dayanan

⁹³ İplikçioğlu 1994, 107

⁹⁴ Güven 2007, 73

takvimlerin ve Nil Nehri'nin hareketleri göz önünde bulundurularak yapılan hesaplamaların kullanımı görülmektedir.

Mısır Kronolojisi incelenirken Rahip Manetho'ya ait olan ve M.Ö. 3. binyıla kadar uzanan kronoloji çok önemlidir. Birbirinin peşi sıra devam eden krallar, ait oldukları ailelere ya da sülalelere göre sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmada maalesef bazı boşluklar da bulunmaktadır.⁹⁵

Başka bir kronolojik veriyi de Palermo Taşı'ndan edinebilmek mümkündür. İki yüzü de yazılı olan bu vesikanın, ilk bulunan parçası Palermo'ya götürüldüğü için bu isimle anılmıştır. Bu vesikada her kralın kartuşu yanında o devre ait hadiseler kaydedilmiş, Nil'in her seneki taşma derecesi de tespit edilmiştir. Bu sebeplerden dolayı kronoloji için son derece önemli bir vesikadır. Çünkü her kralın ölüm günü tespit edilmiş olduğu gibi, ondan sonra gelen kralın da taç giyme töreni yazılmıştır.⁹⁶

Mısır Kronolojisi için bir başka önemli belge de Torino Papirüsü'dür. 1822'de İtalyan gezgin Bernardino Drovetti tarafından Teb Nekropolü'nde keşfedilmiştir.⁹⁷ II. Ramses devrinde yazılan bu vesika ilk krallardan itibaren olan listeyi vermektedir.

⁹⁵ Kitchen 1991, 201

⁹⁶ İnan 1987, 22

⁹⁷ Bahar 2007, 141

Burada bulunan listeler zaman zaman birbiriyle tutarlılık göstermemektedir. Bu durum kökeni çok eskilere dayanan Mısır Tarihi ve kronolojisi için şüphesiz bir sıkıntı yaratmaktadır.⁹⁸

Mısırlılarda olaylar, kralların devreleri ile alakalı olarak tespit edilmiştir. Daha sonra kralların hangi yıllarda yaşadığına bakılarak daha kesin zaman tespitine gidilmiştir. Ancak kralların isimlerinin veya yaşadıkları tarihlerin kesin bilinmemesi, mevcut belgelerin kullanılmasında zorluk çıkarmıştır.⁹⁹ Her ne kadar çeşitli listeler elde edilmişse de bunlar tam değildir. Diğer bir çeşit Mısır kronolojisinde ise, aynı tarihlerde cereyan eden hadiseler ve astronomik gözlemler kayıt edilmiştir. Mesela; Boğazköy’de bulunan kayıtlar, aynı tarihli Mısır, Babil, Assur ve Hitit kayıtları arasındaki ilişkiyi sağlamıştır.

Mısır’da Erken Sülaleler Dönemi ile birlikte tarihi dönemlerin başlangıcı yaşanarak devletin doğuşu gerçekleşmiştir. Erken Sülaleler Dönemi’nde 1. ve 2. sülale, Eski İmparatorluk Dönemi’nde 3-8. sülaleler, I. Ara Dönem’de 9-10-11. sülaleler, Orta İmparatorluk Dönemi’nde 11-14. sülaleler, II. Ara Dönem’de 15-17. sülaleler, Yeni İmparatorluk Dönemi’nde 18-20. sülaleler, III. Ara Dönem’de 21-25. sülaleler ve Geç Dönem’de 25-30. sülaleler hüküm sürmüşlerdir.¹⁰⁰

⁹⁸ Kitchen 1991, 202

⁹⁹ Winlock 1940, 447

¹⁰⁰ Kitchen 1991, 206

Bu sülalelerle ilgili isim bilgileri çeşitli farklılıklar da gösterebilmektedir. Özellikle I. Sülalenin kral isimleri üç türlü vesikaya göre değerlendirilebilir. Bu durum, tarih düşme ve zaman tayini açısından oldukça önemlidir. Aşağıdaki tablo bu farklılığı ortaya koymaktadır.

Abidelerde		Kral Listesinde	Maneton'da
Aha	Menes	Menes	Menes
Khent	Ka	Atoti I	Atotis
Zet		Atoti II	Kenkhenes
Den	Hesepti	Atoti III	
Anzip	Merbapen	Hesepti	Kenefes
Smerkhet	Samsu	Merbapen	Uzafais
Ka	Sen	Samsu	Miebia
		Kebehu	Semempses
		Biuneter	Ubientes

Yukarıda saydığımız dönemleri içine alan süreç içerisinde birçok farklı kral varlık göstermiştir. Bu kralların yapmış oldukları icraatların önemli kısmının kesin tarihi net şekilde ifade edilememektedir. Bu durumda nispi kronolojinin imkanlarından yararlanmak suretiyle yapılan icraatın zamanını, icraatı yapan kralın adı ile belirlemek mümkündür. Mesela; Eski İmparatorluk Dönemi'nde Sakkara'da yapılan Basamaklı Piramit'in kesin yapılış tarihi bilinmemektedir. Ancak bu yapı Kral Coser zamanında yapılmıştır.¹⁰¹ Bu bilgi zaman belirtme ve tarih düşme açısından belirleyicidir. Bu

¹⁰¹ İnan 1987, 64

hususta bir başka örnek de şöyledir: Eski İmparatorluk Dönemi'nde III. Sülale ile ilgili olarak Maneton 9 kral saymakta ve bunlara 274 yıl vermektedir. Bu hükümdarlar döneminde mühim siyasi hadiseler kaydedilmemiştir.¹⁰² Ancak buna rağmen verilen bu 274 yıllık süreç Mısır Kronolojisi ve tarih düşme anlayışı açısından kayda değerdir. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Mısır Siyasi Tarihi içinde yer alan hadiselerin çoğunun kesin tarihi düşülmemiştir. Bunun yerine baştaki bulunan kralın dönemi vurgulanmıştır. Mesela Fayyum Vahası'ndaki bataklıkta çok büyük bir su deposu yapılmıştır. Bu vahadaki Möris Gölü'nün yapılması ile, Orta ve Aşağı Mısır'ın su işleri tanzim edilerek Mısır zirai ve ekonomik hayatı için muazzam bir adım atılmıştır.¹⁰³ Bu önemli olayın kesin tarihi düşülmemekle birlikte, kral III. Amenemhat tarafından yapılmış olması, bu olayın zamanını III. Amenemhat Dönemi olarak belirlenmesini sağlayarak olayın döneminin tespitini kolaylaştırmaktadır.

Diğer devletlerle ve bu devletlerin kralları ile olan karşılıklı münasebetler ve hükümdar eşzamanlılıkları da tıpkı Anadolu'da görülen tarih düşme anlayışında olduğu gibi Mısır için de geçerliğini korumaktadır. Özellikle Yeni İmparatorluk Dönemi içerisinde Ahmose Dönemi'nde Hititlerle olan karşılıklı münasebetler başlamaktadır. Bu mücadele 19. Sülale'den II. Ramses ile birlikte en üst seviyeye çıkmıştır. Kadeş Muharebesi

¹⁰² İnan 1987, 64

¹⁰³ İnan 1987, 87

sonucu Hitit Kralı Muvattaliş, Ramses'in Suriye'yi Mısır'a kazandırma girişimini boşa çıkarmıştır. Daha sonra da II. Ramses ile Hitit Kralı III. Hattuşiliş arasında yapılan anlaşma ile bu husumet giderilmiştir.¹⁰⁴ Bu bilgi ışığında II. Ramses ile Muvattaliş ve III. Hattuşiliş arasında bir hükümdar eşzamanlılığı dikkat çekmektedir.

Mısır ile diğer yakın doğu ülkeleri arasında M.Ö. ikinci ve birinci yılda senkronizma görülmektedir. Özellikle yeni krallık ve sonrasında uluslararası ilişkiler göze çarpmaktadır. III. Amenofis, Akheneton ve Tutankhanum Dönemleri'nde Babil ve Assur ile diplomatik mektuplaşmalar görülmekte iken II. Hattuşili ile II. Ramses ile bir anlaşma imzalanmıştır. I. Shoshenq ise Kral Solomon'un ölümünden 5 yıl sonra Yahuda ve İsrail'e akın etmiştir.¹⁰⁵ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, burada bahsi geçen kralların birbirleri ile aynı dönemi paylaştıkları görülmektedir.

Karşılıklı hükümdar eşzamanlılığı için iki farklı örnek de şu şekildedir: Assur Kralı Assurbanipal zamanında, Mısır'da da 26. Sülale'nin kurucusu I. Psammetikh kral olmuştur. Yine başka bir tarihi olayda da; Mısır'ın artık bir Pers eyaleti olmasına neden olan Pers-Mısır Savaşı'nda Pers Kralı II. Kambyses ile Mısır Kralı III. Psammetikh karşı karşıya gelmişlerdir.¹⁰⁶ Bu iki olayın tarihinin belirtilmesi için söz konusu kral isimleri belirleyicilik göstermektedir. M.Ö. 911-630 yılları arasında Mezopotamya ve Mısır arasında net

¹⁰⁴ İplikçioğlu 1994, 112

¹⁰⁵ Kitchen 1991, 204

¹⁰⁶ İplikçioğlu 1994, 113

şekilde bir korolasyon görülmektedir. Bu durum, Mısır Egemenliği'nin sınırlarını gösteren dönemsel ilişkileri belirtmektedir.¹⁰⁷

Eski Mısır'da zamanın ölçülmesi ve tarih düşme ile ilgili olan esaslar, nispi kronolojinin sunduğu imkanlarla sınırlı değildir. Bununla birlikte; mutlak kronoloji ışığında, bilimsel boyutu olan zaman hesaplama ve tarih düşme yöntemleri kullanılmıştır. Mısır Uygarlığı bu yönüyle diğer Eskiçağ Uygarlıkları'ndan farklı bir konuma ulaşmıştır. Bu farklılığı, Herodotos şu şekilde anlatmaktadır: “İnsanlar arasında mevsimleri on iki bölüme ayırıp ilk olarak yılı bulanlar Mısırlılar'dır; ayları ise yıldızlara bakıp hesaplayarak bulmuşlardır. Mısırlılar bana kalırsa yılı Yunanlılardan daha bilimsel olarak hesaplamışlardır. Yunanlılar mevsimleri denkleştirmek için, yıla iki yılda bir, bir artık ay katarlar, Mısırlılar ise on iki ayın her birini otuz gün sayarlar ve sadece yıla açıktan beş gün katarak mevsimlerin periyodik çemberini tamamlamış olutlar. Gene bana denilmiştir ki, büyük tanrılar için on iki adı ilk olarak Mısırlılar kullanmışlar ve Yunanlılar da onlardan almışlardı.”¹⁰⁸

Eski Mısırlılar toprağa yerleşip ziraatle uğraşmaya başladıklarından itibaren, zaman içinde mevsimlerin tekerrürünü hesap etmeye mecbur olmuşlardır. Ziraatçı bir halkın uzun araştırma ve tecrübeleri neticesinde, önceden hesaplanıp bilinmesi gereken, bu mevsimlerin toplamı bir yılı teşkil

¹⁰⁷ Kitchen 1991, 204

¹⁰⁸ Herodotos 1991, 86

ediyordu.¹⁰⁹ Mısırlılar yılda bir kez bereketli toprağın lütfunu sunan doğa sayesinde “Nil Yılı” denilen zaman kesitini hesapladılar. Bu yıl zaman bakımından sabit yıldız Sirüs’ün yıllık hareketine paralellik gösteriyordu; Mısırlılar bu yıldıza “Sothis” diyorlar ve onun tanrıça İzis olduğuna inanıyorlardı.¹¹⁰

1904 yılında Eduard Meyer, Mısır Takvimi’nin M.Ö. 4231 yılında bulunduğunu açıklamıştır. Belli başlı Mısırbilimciler de Meyer’in yapmış olduğu genellemeleri, bazı küçük eklemeler yaparak kabul etmişlerdir. İlerleyen zamanlarda ise M.Ö. 4231’den daha da geriye gidilerek tarih öncesi dönemlerde kullanıldığını göstermektedir.¹¹¹ Mısır yazısında sene, bir palmye yaprağının kıvrımı ile, aylar ise bir hilal şekli ile, günler, 12 saat gece ve 12 saat gündüze bölünmüş güneş kursu ile gösterilmişlerdir. Mısır Takvimi’nde üç esas vardır. Bunlar; ay senesi, güneş senesi ve hükümdar senesidir.

Ay Senesi: Ayın küçülüp büyüme hareketinin zaman tayini açısından esas alınabileceği düşünülmüştür. Bu hesaplama 29 gün 12 saat 44 dakikalık bir sonuç verdiği için mevsimlere bölünememiş ve bunun için de sabit bir kronoloji vermemiştir. Şunu bilmekteyiz ki her ay teorik olarak 29,5 günden oluşmaktadır. Bununla birlikte on iki ay, toplamda yalnızca 354 günden oluşmaktadır.¹¹² Ay hesabı Mısır’da, dini ayinler için bir

¹⁰⁹ İnan 1987, 28

¹¹⁰ Ceram 1994, 106

¹¹¹ Winlock 1940, 447

¹¹² Winlock 1940, 454

kronoloji esası olmuştur. Burada Nil'in taşması ile birlikte yeni yıl başlamış olarak kabul edilir.

Güneş Senesi: Güneş senesi, tamamen astronomik gözlemlere dayanmaktadır. Sotis (İsis, Sirius Köpek Yıldızı) Yıldızı'nın güneşle beraber doğduğu 19 Temmuz sabahı senenin ilk günü olarak kabul edilmiştir.¹¹³ Bu takvim, esasında 365 ¼ günlük bir dönemi yıldönümü olarak göstermektedir. 365 ¼ günlük bu yıl, tropik Güneş yılı ile sadece 12 dakikalık bir fark gösterir. 365 günlük şematik görünüşlü resmî takvim, 365 ¼ günlük takvime göre, bir bölü dört gün (ya da 6 saat) kısadır. Her dört senede bir ortaya çıkan bir günlük fark için, bu gün batı dünyasında kullanılan takvim düzeni gibi ilâve bir gün uygulaması yerine Mısır, mevsimlik kaymalara davetiye çıkararak yanlışlar yaratan bir çözüm düşünmüştür. Her yıl eksik kalan ¼ günler toplanarak, dört defa 365 rakamının eriştiği 1460 yıl sonra takvime bir bütün artık yıl olarak eklenmektedir. Mısırlılar bu 1460 yıllık süreyi "Sothic" dönem olarak isimlendirmişler ve kutsal saymışlardır.¹¹⁴

Mısır Takvimi'nde senenin birinci günü olarak Sotis Bayramı kutlanmış (19 Temmuz) ve Nil'in ilk taşma emareleri görülmeye başlamıştır. Bunun ardından yeni suyun ilk dalgası kuru toprakla buluşarak bereketi getirmiştir. Bu hadise, Ehram Metinleri'nde; bitkilerin yeniden Sotis tarafından yaratıldığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bu gün, Mısırlılar'a çok cazip geldiği için sene başı olarak belirlenmiştir. Bu durumun yeniden

¹¹³ İnan 1987, 28

¹¹⁴ Winlock 1940, 447-448

yaşanacağı zamana kadar geçen dönem bir yıl olarak kabul görmüştür.¹¹⁵ Tüm bu bilgiler; Nil Nehri'nin, yalnızca ekonomik ve zirai anlamda değil aynı zamanda zaman tespiti için de Mısır Coğrafyası açısından ne kadar önemli bir etken olduğunu göstermektedir.

Mısır Takvimi'nde yıl, Nil'in hareketlerine bağlı olarak üç mevsime bölünmüştür. Bunlar; taşma mevsimi, ekme mevsimi ve hasat mevsimidir.¹¹⁶ Taşma mevsimi, Haziran ayı ortasından başlayarak Ekim ortasına kadar süren bir dönem; ekme mevsimi, Ekim ayı ortasından Şubat başlarına kadar olan bir dönem ve son olarak da hasat mevsimi, Şubat ayından Haziran'a kadar olan dönem içine almaktadır.¹¹⁷ Tüm bu bilgiler bize, gerek hükümet teşkilatının ve gerekse de rahiplerin 365 ¼ günlük sabit bir takvimi kullandıklarını, bu sayede ziraat bayramları ile ekme ve hasat törenlerini tam zamanında yaptıklarını göstermektedir.

Hükümdar Senesi: Bu sene her kralın tahta çıkışının ilk gününden itibaren hesaplanır ve bunlar resmi yıl olarak kabul görürdü. Metinlerde genellikle hem hükümdar senesi hem de güneş senesi aynı zamanda kayıt altına alınmıştır. Mısırlılar, herhangi bir tarihi hadiseyi esas alarak seneleri ardışık şekilde toplamamışlardır. Bu bakımdan devamlılık gösteren bir kronolojiden söz etmek mümkün değildir.¹¹⁸

¹¹⁵ İnan 1987, 28-29

¹¹⁶ Winlock 1940, 447

¹¹⁷ İnan 1987, 29

¹¹⁸ İnan 1987, 30

Mısır takvimine göre bir yılı oluşturan ay isimleri şu şekilde sıralanmaktadır: Thot, Phaophi, Athyr, Choiak, Tybi, Mèchir, Phamenoth, Pharmouthi, Pachons, Payni, Epiphi ve Mesore'dir. Şüphesiz başlangıçta, Mısır Rahipleri seneyi 365 gün sanıyorlardı. Bu insanlar hatalarını çabuk fark ettiler. Ancak bu hata günün ¼ ünden ibaret olduğu için 1 Thot, 12 senede 30 gün geriliyordu. M.Ö. 1500'lerde Thot'un birinci gününün sonbahara düştüğü, Pachons'un da bir ilkbahar olduğu düşünülmektedir.¹¹⁹

Mısırlılar zaman ölçü birimi olarak saatleri de hesaplamışlardır. Bu yüzden gündüzleri güneşin yükselmesine göre, saatleri tespit edebilecek aletler meydana getirmişler ve bu çalışmalara dayanarak bazı tarihi olayların saatini dahi kaydetmişlerdir. Özellikle III. Tutmosis zamanından kalan bir saat mevcuttur. Güneşin gölgesine göre gün saatlerini öğleden önce veya sonra olduğunu gösterebilmektedir. Mesela III. Tutmosis'in Mageddo'da 13 Mayıs 1479'da yaptığı muharebede, ordu öğleye doğru "gölgenin döndüğü saatte" hücumla kalkmıştır. Ayrıca bir de su saati denilen (Clepsydre) bir alet icad edilmiş ve gece ve gündüz saatlerini belirlemek mümkün olmuştur. Bu aletlerle gece ve gündüz eşit olarak onikişer saate ayrılmıştır. Ayrıca 24 ilahın bu saatleri temsil ettiği kabul edilmiştir.¹²⁰

¹¹⁹ Cavaignac 1954, 39

¹²⁰ İnan 1987, 239

2.3. Mezopotamya

Mezopotamya, tarihe yavaş yavaş ve belirli zaman kesitleri içinde sahne olmuştur. Bu süreç içerisinde oluşan siyasi olayların ağırlık noktaları, yine yavaş yavaş ve bazı duraklamalarla Güney Mezopotamya'dan Fırat ve Dicle Irmakları'nın geldikleri yönün tersine doğru kuzeye, Akkad Bölgesi'ne ve daha sonra Assur'a geçmiştir.¹²¹ Yunanca'da "nehirler arası" anlamına gelen bu ülke; nehirlerin akış yönü dikkate alınarak, Aşağı ve Yukarı Mezopotamya olarak ikiye ayrılır. Irmaklar tarafından sulanan verimli topraklara sahip olan bölge, iki nehir dışında doğal engellerin olmaması nedeniyle, dıştan gelen göçlere açık durumdadır. Bu nedenle Mezopotamya uygarlığı farklı toplumların kültürel etkileşim içinde yarattığı zengin bir uygarlıktır. Mezopotamya Uygarlığı'nın tarih düşme ve zaman anlayışı incelenirken; hem nispi kronolojiden hem de mutlak kronolojiden yararlanmak mümkündür. Nispi kronolojiden; hükümdar eşzamanlılığı ve kral listeleri ile, mutlak kronolojiden ise takvimin kullanılışı ile istifade edilmektedir.

2.3.1. Sümer Dönemi

Sümerler, Güney Mezopotamya alanına M.Ö. 4. binyılın sonlarına doğru gelmişlerdir. Sümer ananesi, yaratılıştan itibaren başlayan Mezopotamya Tarihi'nin Mitik devirlerini biri tufandan evvel, biri de tufandan sonra olmak üzere iki devreye ayırmak mümkündür. Tufan olayı Sümer Kronolojisi için son derece önemlidir.

¹²¹ İplikçioğlu, 1994, 47

Tufandan önceki Mtik Devir Weld-Blundell'in ortaya koyduğu tablette 456.000 sene olarak tespit edilmektedir.¹²²

Sümer Kronoloji içinde Tufan'dan önce ve sonra tabirleri mevcuttur. Tufan çok önemli bir tarihsel olgudur. Eski Kral listeleri kronoloji için çok önemlidir. Mesela, “WB 444”¹²³ adlı kral listesinde tufan öncesi dönem şu şekildedir:

Krallık gökten aşağı inince,
Eridu'da krallık başladı.
Eridu'da Alilum kral oldu,
28800 yıl südre egemenliği,
Alalgar 36000 yıl krallık yaptı,
Arkasından iki kral daha geldi,
Bunlar da 64800 yıl egemen oldular.
Eridu yıkıldı,
Krallık Bad-tibira'ya geçti.
Bad-tibira'da En-men-lu-anna
43200 yıl krallık yaptı
En-men-gal-anna ise 28800 yıl.
Tanrı Dumuzi çoban kralın egemenliği de 36000
yıl sürdü.¹²⁴

Sümer Kronolojisi'nde seneler, içinde büyük olayların yaşandığı hadiselerle adlandırıldığı gibi, özel isimlerle de adlandırılmıştır. Senelere sahne oldukları büyük olaylara göre isim verilmesi usulü tarihi devirlerde

¹²² Günaltay 1937, 205- 206

¹²³ Ceram 1994, 101

¹²⁴ Ceram 1994, 101-102

bile görülen bir uygulama olmuştur. Mesela, III. Ur Hanedanı'na ait olan vesikalarda bu örnekler mevcuttur. Bu olaylar özellikle askeridir. Listelerde (filan şehirin ... inci defa yağma edildiği senede) şeklinde ibareler yer almaktadır. Bazen büyük bir kanalın açılması, büyük bir mabedin kurulması, Ay Tanrısı Sin'in baş kahininin yerine oturması¹²⁵ gibi vakalar da tarih düşülürken kullanılan ifadelerdir.

Sümer Ön Tarihi içinde yer alan Er Sülaleler Dönemi, arkeolojik verilere göre yaklaşık 550 yıllık bir tarihe sahiptir. Fakat Sümer Kral Listeleri'ne göre bu dönem 241.200 yıllık bir süre olarak gösterilmiştir. Tufandan sonra merkez konumunu alan Kiş'de, I. Kiş Hanedanlığı'na ait 23 kral adı verilmektedir. Bu kral listesi dönemin kronolojisi için son derece önemlidir. Ayrıca bu listeye ilave olarak bir de karşılıklı hükümdar eşzamanlılığı göze çarpmaktadır. Bahsetmiş olduğumuz I. Kiş Hanedanlığı'nın son kralı olan Agga, Uruk'un beşinci kralı olan Gılgamış'a yenilmiş ve Sümer ülkesi Uruk egemenliğine geçmiştir.¹²⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere iki farklı hanedanlığın kralı olan Gılgamış ve Agga aynı dönemde var olan hükümdarlardır.

Bu dönemden sonra bir başka eşzamanlılık da Gılgamış'ın oğlu Urukula ile Kiş Kralı Messilim arasında görülmektedir. Bu iki kral arasındaki mücadeleyi Messilim kazanarak Uruk'u yönetimi altına almıştır. Mesillim dünyanın ilk tarihsel kişiliği olarak

¹²⁵ Günaltay 1937, 436

¹²⁶ Bahar 2007, 34-35

karşımıza çıkmaktadır.¹²⁷ Erken Sülaleler Zamanı'nda I. Ur Sülalesi Dönemi'nden Akkad İmparatorluğu Dönemi'ne kadar olan süreç "Sümer Arkaik Çağı" olarak değerlendirilmiştir. Bu tanımlama da kronolojik anlamada öneme sahiptir. Sümer Kral Listesi'ne göre; I. Ur Sülalesi içinde dört tane kral ve bu krallar için de 177 yıl verilmiştir. Bu krallar sırasıyla; Mesannepada (80 yıl), Mesh-Ki-Ang-Nanna (36 yıl), Elulu (25 yıl), Balulu (36 yıl) olarak belirtilmiştir.

II. Uruk Sülalesi Dönemi'nde başka bir eşzamanlılık da Uruk Kralı Lugal Kinişhedudu ile Lagaş Kralı Entemena ile bir anlaşma yaparak Güney Mezopotamya'ya egemen olmuş ve Kiş Kralı ünvanını almıştır.¹²⁸ Başka bir kronolojik veri de şu şekildedir: Lagaş Kralı Urugakina'nın krallığının 25. senesinde Umma Sitesi'nden Lugalzagesi Lagaş'ele geçirmiş ve Urugakina'yı mağlup ederek onu esir etmiştir.¹²⁹ Bu veriden de anlaşılacağı üzere Urugakina'nın krallığının 25. yılı ifadesi tarih düşme ve zaman belirleme açısından güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Sümer Klasik Çağı ve Yeni Sümer Devleti Dönemleri'nde de nispi kronoloji çerçevesinde birçok karşılıklı hükümdar eşzamanlılıkları yaşanmıştır. Mesela; Klasik Çağ'da II. Lagaş Sülalesi'nin son ensisi Namnahani Dönemi'nde Uruk Kenti'nden Utuhengal ayaklanarak ve güneydeki kentleri ele geçirerek bağımsızlığını ilan etmiştir. Burada Utuhengal ile

¹²⁷ İplikçioğlu 1994, 49

¹²⁸ Bahar 2007, 36

¹²⁹ Günaltay 1937, 271-272

Namnahani aynı dönemde yaşamış iki hükümdardır. Hükümdar senesi baz alınarak yapılan bir kronolojik değerlendirme de Yeni Sümer Devleti zamanında görülüyor. Bu dönemde, “Yedi İklim Hükümdarı” ünvanına sahip olan Şulgi cülusunun 25. senesinden kızı Niyal İmmidaşu Maharşi'nin kraliçesi olmuştur. Yine cülusunun 38. senesinde ise Anşan Patesisi' Dunji ailesinden bir prensesle evlenmiştir.¹³⁰ Burada hükümdar senesi baz alınarak kullanılan tarih düşme yöntemi göze çarpmaktadır. Şulgi'nin 25. ya da 38. hükümdarlık yılı ifadesi tarih açısından belirleyicidir. Buraya kadar vermiş olduğumuz örnekler, Sümer Uygarlığı'nın nispi kronoloji çerçevesinde belirlediği tarih düşme anlayışını açıklayan örneklerdi. Bundan başka Sümerler'in bilim alanında yaptıkları çalışmaların bir meyvesi olan mutlak kronolojinin ürünü “takvim” de dikkat çekmektedir.

Sümerler, zamanın tespiti ve tayini konusunda son derece önemli çalışmalar yapmış bir toplumdur. Bu konudaki çalışmalarını dönemin şartlarına göre son derece bilimsel bir zemine oturtmuşlardır. Bir saati 60 dakikaya, bir dakikayı 60 saniyeye bölmüşlerdir. Gece ile gündüzü 12'şer saate ayırmışlar, güneş, ay ve yıldızların hareketlerini incelemişlerdir. Güneş üzerinde hareket ettiğine inandıkları daireyi 12 burca ayırmışlar ve bu burçların her birine hayvan isimleri vermişlerdir.¹³¹ Bunlardan anlaşılacağı üzere Sümerler'in astronominin temellerini attıklarını söylemek mümkündür.

¹³⁰ Günaltay 1937,332-335

¹³¹ Mansel 1945, 58

Sümeroloji İlimi'nde görülen birçok problem mevcuttur. Bunlardan bir tanesi de Sümer Takvimi'nin ne zaman bulunduğu ya da kullanıldığı meselesidir. Ur Sülalesi Dönemi'nde kullanıldığı, kesin olmamakla birlikte Lagaş ve Nippur'da dar bir sahada kullanıldığı düşünülmektedir. 1909 yılında Genouillac'a göre, Urugakina Dönemi'nde ay isimlerinin adlandırıldığı ve ayların ilkbahar ekinoksunda Ezen-Bau ile başladığı ifade edilmektedir.¹³² 1910 yılında toplam 13 ayı içeren 36 tane ay ismi bulunmuştur. (Tablo 7) Bu 13 aydan bir tanesi, eklenmiş aydır. Bu aylar ise sonbahar döneminde başlamaktadır. Aynı yılda Myhrman, Ur Sülalesi'ne ait olan dört adet ay listesini derlemiştir. Bunlardan bir tanesinin başlangıç ayının ismi Şe -Kin-Kud'dur. Sonunda 1911 yılında Langdon Urugakina Dönemi'ne ait olan ve 12 aydan oluşan takvimi düzenledi.¹³³

Düzenlenen bu takvime göre yıl, Ağustos yada Eylül aylarında başlamaktadır. Langdon, Sümer Takvimi'nin mazesini M.Ö. 4500-4400 yıllarına dayandırmaktadır. Sümer Takvimi etki alanı olarak son derece geniş sahalar yayılmış ve Babil Takvimi'ne tesir etmiştir. Myhrman, Gan-Maş ayı ile başlayan iki adet ay listesi vermiştir. Yılın, Şe-İl-La ayı ile başladığı varsayılan teori kabul edildiği takdirde yukarıda bahsetmiş olduğumuz ilave ayın Dır-Şe-Kin-Kud olduğu düşünülmektedir. Ancak ilk ay olarak Gan-Maş kabul edilirse ilave ay, Şe-İl-La ayı olacaktır.¹³⁴ Langdon'ın teorisine göre ay isimleri tarımsal faaliyetler göz önünde

¹³² Barton 1913, 1

¹³³ Gös. Yer.

¹³⁴ Barton 1913, 3

bulundurularak M.Ö. 4400 yılında belirlenmiştir. Sümer Coğrafyası'nın farklı bölgelerinde farklı hasat dönemleri mevcuttur. Kimi hasat dönemi temmuz-ağustos aylarında olurken kimileri erken hasat dönemi olan nisana denk gelmektedir.

Sümer Takvimi'nin başlangıcı olarak kabul edilen teori genel itibariyle Langdon'ın teorisidir. Yılın başlangıcı olarak güz mevsimi kabul edilmiştir. Özellikle ağustos ve eylül ayları yerine, eylül ve ekim ayları yılın başlangıcı olarak kabul görmüştür. Sümer Takvimi ay yılı esasına göre düzenlenmiş bir takvimdir. Burada benimsenen Sirius Yıldızı'nın periyodik hareketleri oldukça önemlidir. Bu takvim düzeni Persler tarafından da benimsenmiştir.¹³⁵

2.3.2. Akkad Dönemi

Akkadlar'ın mensup olduğu ilk Sami kavimleri (Doğu Samileri), Arap Yarımadası'ndan çıkarak Orta Mezopotamya Bölgesi'ne gelmişlerdir. Uzun bir süre Sümer Bölgesi'ni Sümerlerle paylaşmış olan Akkadlar, Sümer Kültürü'nü de benimsemişlerdir. Oluşturdukları karma kültürle birlikte M.Ö. 2350 yıllarında Mezopotamya'ya hakim olmuşlardır.¹³⁶ Akkadlar'ın en kalabalık oldukları bölge Fırat'ın Dicle'ye dirsek yaptığı bölge olan Sippara'dır.

Akkadlar'ın tarih düşme ve zaman anlayışlarına bakıldığında tıpkı Sümerler'de olduğu gibi hem nispi

¹³⁵ Barton 1913, 5

¹³⁶ Yıldırım 2004,52

hem de mutlak kronolojiden yararlanmak mümkündür. Sümerlerle uzun süre bir arda yaşamaları birçok konuda olduğu gibi bu hususta da Akkad-Sümer benzerliğini kaçınılmaz kılmıştır.

Akkadlar'ın kurucusu Sargon, Sümer Kralı Lugalzakkisi'yi mağlup ederek bu imparatorluğu kurmuştur. Burada ilk hükümdar eşzamanlılığını görmekteyiz. Sümer Kral Listesi'nde Sargon ile ilgili olarak "Uruk silahla vuruldu, krallık Akkad'a geçti, hurma bahçivanının evlatlığı, sonra Ur-zababa'nın sakisi olan kral oldu, Akkad'ı kurdu ve 56 sene idare etti." ifadesi geçmektedir. Bu ifadede geçen 56 senelik süreç Akkad Kronolojisi için belirleyici bir bilgi oluşturmaktadır. Sargon ile başka bir eşzamanlılık da "Mari ve Elam adamı" olarak nitelendirilen kralı Uga arasında yaşanmıştır. Sargon, Uga'yı mağlup etmiş ve esir edip Nippur'a götürmüştür.¹³⁷

Akkad Tahtı'nda Naram-Sin'in egemen olduğu dönemlerde de karşılıklı hükümdar eşzamanlılıkları dikkat çekmektedir. Mesela, Naram-Sin'e ait bir kitabenin Asurca kopyasında Akkad Hükümdarı'nın Tibar Dağı'nda Aram Kralı Harşamatki'yi mağlup ettiği yazmaktadır.¹³⁸ Buradan Naram-Sin ile Harşamatki'nin çağdaş olduğunu anlıyoruz. Yine Naram-Sin'in, Anadolu'da 17 krallıktan oluşan bir koalisyona karşı savaştığını; bunlar arasında Puruşanda, Kursaura ve Kaniş gibi krallıkların olduğu, koalisyonun başında ise

¹³⁷ Günaltay 1937, 296

¹³⁸ Günaltay 1937, 304

Hatti Kralı Pampa'nın bulunduğunu öğreniyoruz.¹³⁹ Bu kez da Pampa ile Naram-Sin eşzamanlılığını görüyoruz. Son olarak başka bir örnekte de Dudu'nun oğlu 12. Akkad İmparatoru Şuarkip'in 4. Uruk Sülalesi Patesisi Ur-Nig tarafından mağlup edilmiştir.¹⁴⁰ Bu sayede Akkad Hanedanlığı'nın ortadan kaldırılmıştır. Bu örnekte de Ur-Nig ile Şuarkip arasındaki çağdaşlık göze çarpmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz nispi kronoloji çerçevesinde gelişen kral listesi bilgileri ve hükümdar eşzamanlılığına ilave olarak Akkad İmparatorluğu'nun tarih düşmede kullandığı bir başka yöntem de takvimdir. Mezopotamya Bölgesi içerisinde takvimi bulan ve kullanan Sümerler gibi Akkadlar da takvimi kullanmışlardır. Zaten aynı coğrafyada var oldukları için takvim yapıları da birbirine benzerlikler göstermektedir.

Sippar'dan elde edilen eski Babil belgeleri, düzenli olarak, Sümerler'e ait olan Barazaggar serisindeki ay isimlerinin kullanıldığını göstermektedir. Akkadlar'ın kullandıkları takvimde bundan farklı olarak ay isimlerinde değişkenlikler olduğu gibi isim olarak da Nisannu serisi olarak adlandırılmıştır.¹⁴¹ Akkadlar'a ait olan bu takvimdeki ay isimlerinin temel farkı bölgesel isimlerden oluşuyor olmasıdır. Elde edilen bilgilere göre Akkad Takvimi'ni oluşturan aylar Nisannu ayı ile başlayıp Addaru ayı ile sona ermektedir. Simanu, Nisannu, Tasritu gibi yerel kullanımlı ay isimleri Akkad Takvimi içerisinde yer almışlardır. Bununla birlikte yine

¹³⁹ Bahar 2007, 39-40

¹⁴⁰ Günaltay 1937, 308

¹⁴¹ Greengus 1987, 209

Akkadlar'a ait olduğu düşünölen farklı ay isimleri de mevcuttur. Özellikle bölgesel düzeyde bu farklı ay isimleri dikkat çekmektedir. Mesela, bu isimler sırasıyla; Sibütum, Gusisi, Qati-İrşitim, Dumuzi, Ezen-Abi, Tirum, Elülü, Nabrü, Mammitum, Ezenim ve Ajarum şeklindedir.¹⁴² Akkadlar'a ait olduğu düşünölen fakat hangi bölgede kullanıldığı tam olarak kestirilemeyen başka ay isimleri de yine sırasıyla şu biçimdedir: Humtum, Saduttum, Kinunum ve Elunum.¹⁴³

Akkad Takvimi ile Yahudi Takvimi arasında da ciddi benzerlikler vardır. Özellikle kullanılan ay isimleri bunun en büyük delilidir.

Akkad	Yahudi
Nisanu	Nisan
Ajaru	İjar
Simanu	Sivan
Tamuzu	Tamuz
Abum	Av
Ululu	Elul
Tashritu	Tishrei
Varahshamnu	Marheshvan
Kislimu	Kislev
Shabatu	Tevet
Tebetü	Shebat
Adaru	Adar

¹⁴² Greengus 1987, 218

¹⁴³ Gös. Yer.

Düzeltilmemiş ve tıpkı Sümer Takvimi'nde olduğu gibi ay esasına dayanan Akkad Takvimi 348 gün olarak hesaplanmıştır. Bir ayın 29 ve 30 günlerden oluşturulması toplam gün sayısının 354 gün olarak hesaplanmasını sağlamıştır.¹⁴⁴ Bu takvim düzeninin diğer bölgelerde birtakım değişikliklere uğradığını belirtmiştik. Burada görülen ilginç bir farklılık da şu şekildedir: Nisannu Serisi'ne ait olan takvimi oluşturan aylardan olan Abum Ayı normalde beşinci ay olarak kabul görülürken Mari'de ise dördüncü ay olarak kullanılmıştır. Benzer farklılıklar Ajarum ve Ululu Ayları'nda da söz konusu olmuştur. Ajarum Ayı, Sippar'da on ikinci ay iken, Nisannu Serisi İçerisinde ikinci ay olarak kullanılmıştır. Ululu Ayı ise, Sippar'da yedinci ay iken Nisannu Serisi içerisinde altıncı ay olarak görülmektedir.¹⁴⁵

Yukarıda değindiğimiz farklı ay isimleri kullanımı, özellikle Tell Asmar, Ishchali ve biraz da Tell Rimah ve Bazar'da benzerlikler göstermektedir. Niqmun Ayı'nı ele alırsak, bu ay, Tell Asmar, Tell Rimah ve Bazar'da altıncı ay olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır; ancak diğer Akkad Bölgeleri'nde farklı adlarla değerlendirilmiştir. Sippar'da Tirum, Mari'de Iğı-Kur olarak adlandırılmıştır.¹⁴⁶ Tüm bu değerlendirmelerden anlaşılıyor ki, Akkad Takvimi Sümer Takvimi esasına göre düzenlenmiş fakat farklı ay isimleri ile oluşturulmuş bir takvimdir. Bu takvim Akkad hakimiyetinin yaşadığı

¹⁴⁴ Greengus 1987, 214

¹⁴⁵ Greengus 1987, 215

¹⁴⁶ Greengus 1987, 212

esnada, bölgesel farklılıklar göstermiş, söz konusunu bölgelerin etimolojik farklılıkları ve tarımsal gelenekleri uyarınca yorumlanmıştır.

2.3.3. Babil Dönemi

M.Ö. 2000 yıllarında Arap Yarımadası'ndan yeni göçebe kavimler Akdeniz kıyılarına kadar ulaşmışlardır. Bu kavimler Batı Samiler'i olarak bilinmektedirler. Bu dönemde bölgede bazı krallıklar kurulmuştur. Bunlardan biri de Babil'dir.¹⁴⁷ Bu devletin temelini Sumu-Abum (M.Ö. 1894-1881) atmıştır. Babilliler, Sümer ve Akkad Kültürleri'nden etkilendikleri gibi kendilerine has özelliklerini de Mezopotamya kültürüne eklemiştir. Babilliler'in tarih düşme ve kronoloji anlayışlarına baktığımız zaman, tıpkı diğer Mezopotamya Uygarlıkları'nda olduğu gibi hem nispi hem de Mutlak kronolojiden istifade edilebilmektedir.

Babil'in büyük bir devlet halini aldığı zaman Hammurabi Dönemi'ne rastlamaktadır. Bu dönemde çeşitli hükümdar eşzamanlılıkları dikkat çekmektedir. Hammurabi Babil Tahtı'na geçtikten sonra, Elam Kralı Rim-Sin'i mağlup etmiştir.¹⁴⁸ Rim-Sin ile Hammurabi'nin birbiri ile çağdaş olduğunu bu bilgidен anlıyoruz. Yine yaklaşık 150 yıl boyunca Babil'de varlığını sürdüren, Hammurabi'nin peşinden gelen sülalesinin konu olduğu bir başka eşzamanlılıkta da Hitit Kralı Murşiliş'in adı geçmektedir. Hitit Kralı Murşiliş Babil'de Hammurabi

¹⁴⁷ Yıldırım 2004, 54

¹⁴⁸ Günaltay 1937, 573

sülalesine son vererek Hann Kralı'nı Babil'in başına atamıştır. Burada da karşılıklı bir senkranizasyon görülmektedir.

Babil İmparatorluğu'nda Nabukodonor Dönemi içerisinde dörtlü bir senkranizasyon örülmektedir. Mısır tahtında Apriyes (Uhaibri) geçtiğinde Babil üzerinde baskı kurmaya çalışmıştır. Bu baskıyı arttırmak için de Kudüs Kralı Sedekiya, Sur Kralı İtoboal ile bir ittifak oluşturmuştur.¹⁴⁹ Buradan; Nabukodonor'u, Apriyes'i, Sedekiya'yı ve İtoboal'ı aynı dönemde var olan hükümdarlar olarak görüyoruz. M.Ö. 539 tarihine baktığımızda bu kez de Nabonidus ile Pers Kralı Kyros arasındaki senkranizasyonu görüyoruz. Burada; Kyros önderliğindeki Persler, Babil'e girerek Kral Nabonidus'u ele geçirmiş ve tutuklamışlardır.¹⁵⁰ Bundan sonra da Babil imparatorluğu sona ermiştir.

Hükümdar eşzamanlılığı kadar Babil Tarih düşme ve zaman anlayışı için bir başka mühim veri de kral listeleridir. Babil Kralları B Listesi şu şekilde başlar:

Kral Sumu-Abi	15 yıl
Sumu-la-il	35 yıl
Onun oğlu Sabu	14 yıl
Onun oğlu Apil-Sin	18 yıl
Onun oğlu Sin-muballit	30 yıl
Onun oğlu Hamurabi	55 yıl
Onun oğlu Samsı-iluna	35 yıl

¹⁴⁹ Günaltay 1937, 589

¹⁵⁰ Bahar 2007, 58

Şeklinde devam eden kral listelerinde en azından kralların ne kadar yıl devletin başında kaldıkları ve bu süreç içinde yaşanan olayların tam tarihi bilinmese de, tarih düşerken ilgili karlın isminin verilmesi metodu ile kronoloji oluşturulmuştur.¹⁵¹Yılları adlarla süslemek ve bu yıl isimlerini toplamak, Babil’de daha Sargon zamanında uygulamaya başlanmış, bir gelenek haline gelerek Hammurabi zamanına kadar 700 yıl devam etmiştir. Belirli bir yılın ve bu yılın içinde bir ay ya da bir günün kaydedilmesi şeklinde kesin zaman belirlemeleri çok ender görülmektedir. Yıl yazıcıları bir yılı, geçen yılda meydana gelmiş önemli olaylara göre yazmışlardır.¹⁵²

Babil’deki tarih düşme anlayışında, yukarıda belirttiğimiz nispi kronoloji örnekleri olduğu gibi mutlak kronolojinin ürünü olan takvim de mevcuttur. Mezopotamya Coğrafyası’nda Sümerlilerle başlayan takvim ve zaman ölçme çalışmaları Babilliler Dönemi’nde de sürmüştür. M.Ö. 18. yüzyılda Babilliler’in takvimlerini, kutsal Sümer şehri Nippur’da uygulanan 29 ve 30 günlük kameri esaslı aylara sahip düzenlemeden alarak, ülkenin tamamında geçerli kılmışlardır. Tüm Orta Doğu Kültürü’nde olduğu Babil’de de gün, gün batımında başlar ve bir sonraki günbatımında sona erer.

Babil Takvimi hem güneş hem de ay yılı esasına dayanılarak hazırlanmıştır. M.Ö. 541’den itibaren, astronomik bulguların bir sonucu olarak astronomik

¹⁵¹ Ceram 1994, 102

¹⁵² Ceram 1994, 103

bulgulardaki gelişmelerin sonucu olarak 29 ve 30 günlük aylar tespit edilmiştir. Buna göre; Nisanu, Simanu, Tebetu, Tashritu, Abum, Kislimu ayları 30'ar gün olarak kabul edilirken, Ajaru, Tamuzu, Ululu, Varahshamnu, Shabatu, Adaru ise 29'ar gün olarak kabul edilmiştir. 354 bu günlük Ay Takvimi'nin Güneş Yılı esasına dayalı takvime dönüştürülmesi için belli aralıklarla ilave aylar eklenmiştir.¹⁵³ Bu sisteme göre 3.-6.-8.-11.-14.-17. ve 19. yıllara birer ay ilave edilmekte ve 19 yıllık bir dönem içerisinde ay sayısı 235'e ulaşmaktadır. Buna göre ortalama yıl 12.37 ay olmaktadır. Bu hesapla toplam 6930 gün elde edilmektedir ve ortalama bir yıl (6930 gün/19 yıl)= 364.74 olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuçta Güneş yılı esasına oldukça yaklaşmaktadır. Tarımın çok önemli olduğu Mezopotamya coğrafyasında Babilliler ay takviminden ziyade güneş takvimini daha çok önemseyerek bu takvimi vazgeçilmez olarak görmüşlerdir. Babilliler ayrıca tarımsal faaliyetlerin takibini kolaylaştırmak için mevsim kavramı paralelinde yılı yaz ve kış olmak üzere iki parçaya bölmüşlerdir. Babil Bölgesi'nde hasat zamanı olarak mayıs-haziran ayları belirlenmiştir. Takvimde; Simanu olarak geçen bu ay tarımsal hasat ayı olarak kabul görmüştür.¹⁵⁴ Bu bölgede tarımsal faaliyetler ayların düzenlenmesinde son derece önemlidir.

Babil Takvimi'nde sene hasat zamanının sonunda yani sonbaharda başlamaktadır. İlk ay ekim ya da kasım ayı olarak tanımlanmıştır. Eklenmiş ayı bir kenarda

¹⁵³ Greengus 1987, 214

¹⁵⁴ Barton 1913 (2), 302

birakırsak son aylar ise ağustos ve eylül aylarıdır.¹⁵⁵ Hammurabi Dönemi'nde eklenmiş ayla ilgili yine Hammurabi'ye ait bir buyrukta: “Yılın eksikliği olduğundan, şu an başlamakta olan ay, ikinci Ululu olarak adlandırılın. Fakat Tashritu'nun 25. gününde vakti gelen Babil'deki vergilerin, İkinci Ululu'nun 25.gününde ödenmesi gerekir.”¹⁵⁶

2.3.4. Assur Dönemi

Assurlular, Kuzey Mezopotamya'da eski Tel Halaf Kültürü'nden gelme halkların ve Arabistan orijinli Batı Sami kavimlerinin kaynaşmasından oluşan bir topluluktur.¹⁵⁷ M.Ö. II. Bin yılın başlarından itibaren, Assur, ticaret yollarının bulunduğu bir merkez konumundadır. Assurlular'ın tarih düşmede kullandığı yöntemler diğer Mezopotamya Uygarlıkları'ndan farklı değildir. Temelde Sümerliler tarafından kullanılan takvim bulunmaktadır. Sümerliler'den sonra güç halini alan devletler bu takvimi esas alarak üzerine çeşitli kendilerine özgü ay isimlerini eklemişler ve kullanmışlardır.

Nispi kronoloji çerçevesinde Assur Bölgesi'ne baktığımızda diğer bölgelerde görmeye alıştığımız kral listeleri ve karşılıklı hükümdar eşzamanlılıkları göze çarpmaktadır. Kral listelerinde takip edilen metot, tıpkı diğer uygarlıklarda olduğu gibi eski kral isimlerini alt alta sıralamak, kimin hangi karalın oğlu ya da kardeşi

¹⁵⁵ Barton 1913 (2), 304-305

¹⁵⁶ O'Neil 2001, 57

¹⁵⁷ Yıldırım 2004, 55

olduğunu ve devleti kaç yıl idare ettiğini kaydetmektedir.¹⁵⁸Bu paralelde Assur kral listeleri (Tablo 8) çeşitlilik göstermektedir. Bunlar arasında, Khorsabad Kral Listesi, seventh-day Advent Theological Seminary Listesi ve Assur A Kral Listesi bulunmaktadır.

Khorsabad Kral Listesi (KKL), kral II. Sargon tarafından kurulan Dur-Sarru-Kin sitesinde 1932-1933 senelerinde Chicago Üniversitesi için yapılan kazılarda bulunmuştur.¹⁵⁹ Bu liste alt yazısına göre Erbil mabedi katiplerinden Kandilanu isminde biri tarafından Arahalbu ayının 20. günü ve Assur valisi Adad-Engin'in ikinci Limu'luğu zamanında, yani III. Tiglatpileser'in 7. senesinde (M.Ö. 738) yazılmış olan esas tabletin bir kopyasıdır. Bu kopyada 107 kral adı vardır.¹⁶⁰

Assur A Kral Listesi, Adasi Sülalesi'nden Bel-Bani ile başlayıp 97. kral II. Tiglatpileser ile sona ermektedir. Buna göre bu liste 98. kral II. Aasur zamanında yazılmış olmalıdır. KKL'den 194 sene önce yazılmıştır. Assur B Kral Listesi , KKL'nin Şamsi Adad I Sülalesi'ni tamamlamak için kullanılmıştır.¹⁶¹ SDAS Listesi, ise KKL gibi Tudia ile başlar ve 109. kral V. Salmanassar ile sona erer.

KKL Listesi'nin birinci grubunu toplam 17 tane kral oluşturmaktadır. Bu grubun ilk kralı Tudia, son kralı ise Apisal'dir. Maalesef bu grup için sıkıntı

¹⁵⁸ Kinal 1978, 171

¹⁵⁹ Gelb 1954, 209

¹⁶⁰ Kinal 1978, 172

¹⁶¹ Gelb 1954, 211

oluşturabilecek bir durum söz konusudur. Bu durum, ilk grupta yer alan kralların baba isimlerinin verilmemesidir.¹⁶² Burada yer alan krallar şüphesiz başka bölgelerde yer alan krallar ile de karşılıklı bir eşzamanlılık içerindedirler. Mesela; ilk kral olan Tudia aynı zamanda Kral Dudu ile çağdaş olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda Uruk'taki IV. Sülale ile de bir eşzamanlılık içerisindedir.¹⁶³ Bu ilk grubun doğruluğunu kontrol etmek için elde olan önemli bir mukayese metni Hammurabi Sülalesi'nin Şeceresi'dir (GHD). Bu listeye göre;

GHD

- 1- Aram
- 2- Madara
- 3- Tabtia
- 4- İamuta
- 5- İamqu
- 6- Suhamma

KKL

- 1- Tudia
- 2- Adamu
- 3- İamqi
- 4- Kitlamu
- 5- Harharu
- 6- Madaru

şeklinde bir sıralama mevcuttur. Bu sıralamada kral isimlerinin sıralamasında farklılıklar göze çarpmaktadır. Şüphesiz bu farklılaşmada benzer olan kral isimlerinin aynı kişi olduğu fakat etimolojik farklar nedeniyle farklı yazım ve telafuzlara sahip oldukları görülmektedir.¹⁶⁴ Bu farklılıkların benzerlerini önceki bölümde değindiğimiz ay isimlerinde de görmüştük.

¹⁶² Poebel 1942, 252

¹⁶³ Poebel 1942, 260

¹⁶⁴ Kinal 1978, 176

İkinci Grup'ta ise Terqa Sülalesi'ni görmekteyiz. Bu grupta ilk gruptan farklı olarak krallar, babaları ile birlikte verilmiştir. Bu grup da, Uşpia'nın oğlu Apiasal ile başlayıp, Ilukabkabu'nun oğlu Aminu ile sona ermektedir. Burada toplam 10 tane kralın babasının ismi bilinmektedir. Bununla birlikte birinci grubun “Çadır Kralı” oldukları bilinirken bu grubun nerede yaşadığına dair bir bilgi yoktur.¹⁶⁵ Buradan önemli bir bilgiye ulaşmak mümkündür. Şöyle ki: II. grup krallarının Terqa Sülalesi'ne mensup oldukları ve bu kralların Terqa'da yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu sırada Assur şehrinde KKL'nin III. grup karlılarının yaşadıkları, yani II. ve III. grup krallarının çağdaş oldukları anlaşılmaktadır.¹⁶⁶

Üçüncü grup altı kraldan oluşmaktadır. Bu grup, Aminu'nun oğlu Sulili ile başlayıp, Ilsumma (M.Ö. 18.-1853) ile sona ermektedir. Bu grupta yer alan kral isimlerinin ilk üçü etimolojik anlamda Hurri kökenli olduğu düşünülmektedir. Kalan üç isim ise Sami kökenli olduğu için bu grup yarı yarıya Hurili ve Asurlu sülale olarak ikiye ayrılmaktadır.¹⁶⁷ Bundan sonraki dönemde Hurili valilerin yer almadıkları görülmektedir.

Bu gruptan sonra sırasıyla dördüncü grup olan ve I. Puzur-Assur ile başlayıp II. Erişum ile sona eren I. Puzur-Assur Sülalesi, beşinci grup olan ve I. Samsi Adad ile başlayıp Adad Salulu ile biten Samsi-Adad Sülalesi, ve son olarak da Adasi ile başlayıp KKL'ye

¹⁶⁵ Poebel 1942, 271

¹⁶⁶ Kinal 1987, 180

¹⁶⁷ Poebel 1942, 276

göre V. Assur-Nerari ile biten fakat SDAS'a göre ise bu listeye iki adet ilave ile V. Salmanassar ile biten altıncı sülalele yani Adasi Sülalesi gelmektedir.¹⁶⁸ Bu kral Listeleri'nde gördüğümüz önemli hükümdar senkronizmalarından biri de I.Samsi-Adad ile Hammurabi'nin çağdaş olmasıdır. Samsi-Adad öldüğünde Hammurabi'nin 17. hükümdarlık yılında öldüğü görülmektedir.¹⁶⁹

Assurlular'ın tarih düşme anlayışı içerisinde şüphesiz mutlak kronoloji de yer almaktadır. Assurlular Sümerler'den diğer Mezopotamya Uygarlıkları'na geçen takvim sistemini kullanmışlardır. Bu bölgede, önce ay yılı esasına dayanılarak hazırlanan daha sonra ise yapılan bilimsel çalışmalar ile birlikte güneş yılı baz alınarak yapılan takvim kullanılmıştır. Şüphesiz tıpkı diğer uygarlıklarda olduğu gibi Assurlular da bu takvimi oluşturan ay isimlerine ve yılın hangi ayda başlayacağına karar verirken kendi insiyatiflerini de kullanmışlardır. Mesela; Assurbanipal Dönemi'nde takvim yeniden organize edilmiştir. Assurbanipal, geleneksel olarak yeni yılı Mart-Nisan aylarında başlatmıştır.

Poebel'in yapmış olduğu kral listesi içerisinde toplam 117 adet kral ismi verilmiştir. Fakat bu kralların tamamı KKL'ye ait değildir. 108. kraldan itibaren olmak üzere Poebel yeni karların var olduğunu düşünerek 10adet kral ismini bu listeye ilave etmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Kinal 1987, 198-200

¹⁶⁹ Gasche 1998, 1-2

¹⁷⁰ Poebel 1943, 84

3. Eski Batı Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri

3.1. Ege Bölgesi ve Yunanistan Dönemi

Ege Uygarlığı, kökeni son derece eski olan ve beşik noktası Girit olan bir uygarlıktır. Yunanistan, yani eski adıyla Helas ise, Balkan Yarımadası'nın güneyinde üç yanı denizlerle çevrili bir yarımadadır. Yunan Uygarlığı ve Ege Uygarlığı bugünkü Avrupa'nın temelini atmıştır.¹⁷¹ Yunanistan coğrafyası içerisinde birçok krallık, kültür ve siyasi oluşum yer almıştır. Özellikle Doğu-Batı Savaşları'nın başlangıç noktası olan Pers-Yunan savaşları'nda yalnızca bölgesel kültürler değil birbirinden çok farklı kültürler karşı karşıya gelmiştir. Bu uygarlık içerisinde yer alan tarih düşme anlayışı da, diğer Eskiçağ Uygarlıkları'nda olduğu gibi hem nispi hem de mutlak kronoloji esasına dayanmaktadır.

Karşılık hükümdar eşzamanlılıklarını özellikle Pers-Yunan savaşlarında görebilmekteyiz. Mesela, İyonya ihtilali sırasında Pers güçlerinin Trakya'yı işgal ettiğini gören Miletos tiranı Aristagoras, Sardes satrabı Atrtafernes'i ayaklanmaya teşvik etmiştir.¹⁷² Persler bu ayaklanmayı bastırmak için I. Darius Dönemi'nde Maraton Ovası'nda savaşmışlardır. Burada, gerek Aristagoras'ın gerek Atrtafernes'in gerekse de Darius'un çağdaş olduklarını görüyoruz. Bir aşka eşzamanlılığı ise Termopilai Savaşın'da görmekteyiz Kserkses'in Pers ordusu ile Leonidas komutasındaki Sparta birlikleri karşı

¹⁷¹ Güven 2007, 179

¹⁷² Herodotos 1991, 255

karşıya gelmişlerdir. Spartanlılar Persler’i mağlup etmişlerdir.¹⁷³ Perslerle olan mücadelelerde Yunanlılar Helen Birliği’ni kurmuşlardır. Bu birlikleri çeşitli dönemlerde farklı liderler yönetmişlerdir. Mesela Perikles 30 yıl boyunca bu birliği yönetmiştir.¹⁷⁴ Bu dönem Perikles Dönemi olarak da tarihlendirilmektedir.

Yunan Siyasi tarihi içinde bu konuda birçok örnek vermek mümkündür. Bunlardan bazılarını da Hellenistik Devir’de Büyük İskender Dönemi’nde görmekteyiz. Mesela, bu dönemde var olan Helenistik Krallıklar’dan olan Kappodakia Kralı I.Ariarathes, İskender’in generallerinden Perdikkasla karşılaşmış ve yenilmiştir. Persler’i mağlup ederek Asya Kralı ünvanı aldığı sırada Pers Kralı III. Dareios ‘tur.¹⁷⁵

Yunanistan Kronolojisi’nde, mahalli tarihler geniş yer tutmaktadır. Kutladıkları bayramların tarihleri onların zaman kavramı için önem göstermektedir. Yunan Siteleri’nin her birinin, zamanı hesap etmek için kendilerine ait tarzları vardı. Bütün Yunanlılar’ın M.Ö. VI. Yüzyıldan itibaren şöhret bulan, dört büyük bayrama dayanan takvimden başka müşterek bir takvimleri yoktur. Olimpiyat Bayramları her dört senede bir yapılıyordu. Yine buna ilave olarak olimpiyatlar gibi dört senede bir yapılan ve olimpiyatlarla iki yıl aralıkla olan Pytiqes Bayramları (Apollon adına yapılan şenlikler) yapılmaktadır. Başka bir bayram ise, iki senede bir yapılan İsthmique (Neptun için yapılan şenlikler)

¹⁷³ Herodotos 1991, 387-389

¹⁷⁴ Bahar 2007, 290

¹⁷⁵ İplikçioğlu 1994, 90

bayramları ve bunların olmadığı senelerde her iki senede bir Nemeenes (Neme şehri civarında) bayramları yapılmaktaydı.¹⁷⁶ Bu bayramların yapılış dönemleri Yunan Kronolojisi ve tarih düşme anlayışı için oldukça önemlidir.

Sözünü ettiğimiz bu bayramlardan en önemli olanı hiç şüphesiz, V. Yüzyıldan itibaren yapılan Olimpiyat Bayramı'dır. Çeşitli spor müsabakalarında başarılı olanların listeleri günü gününe tutulmuştur. Olimpiyatlar'ın kronoloji için çok mühim olduğunu gösteren bir örnek şu şekildedir:"... Sparta'nın sefere gitmekte ayak sürüdüğünü sanıp, Med'lere yanaşmalarını önlemektir; o sıralara rastlayan Apollon bayramlarını kutladıktan sonra, Sparta'da yalnız bir garnizon bırakarak... Öbür müttefikler de aynı şeyi yapmaya hazırlanıyorlardı; Olimpiyat bayramları da bu olayın etdiği günlere rastlıyordu..."¹⁷⁷ Bu konuda başka bir önemli örnek de şu şekildedir:" Bütün güçleriyle İsthmos'u savunmak için gelmiş olan Yunanlılar şunlardı: Lakedaimonlar'ın ve Arkadialılar'ın tümü... Peloponezliler'in geri kalanları aldırış etmiyorlardı. Olimpiyat ve Apollon Karneios bayramları yeni bitmişti."¹⁷⁸ Olimpiyatlar'ın Yunan tarih düşme anlayışı için ne kadar çok belirleyici olduğunu gösteren son örneğimiz de şu şekildedir: "... bu Hippokrates sıradan bir yurttaştı, Olympia oyunları sırasında bir gün büyük bir mucizeyle karşılaştı..."¹⁷⁹ şeklindedir.

¹⁷⁶ Cavaignac 1954, 24

¹⁷⁷ Herodotos 1991, 383

¹⁷⁸ Herodotos 1991, 411

¹⁷⁹ Herodotos 1991, 33

Olimpiyatların tarihini kronolojiye ilk esas yapan tarihçi M.Ö. 264 yılında Time olmuştur.¹⁸⁰ M.Ö. 150 senelerinde Polybe muntazaman "... olimpiyatın ... senesinde" diye tarih atardı. Ondan sonra aynı zamanda olimpiyat ve konsül seneleriyle tarih atmak adeti yerleşmiştir. Sicilyalı Diodore ve imparatorluk devri kronografları bu şekilde hareket etmişlerdir. Bu ananın son temsilcisi Kayserili Papaz Eusebe'dir. Sicilyalı Diodore, bir olimpia senesini bir konsül senesi ile mukayese etmektedir. Mesela ona göre, Cesar'ın konsüllüğü (M.Ö. 59) 180. olimpiyatın ilk senesidir.¹⁸¹ Yunan Kronolojisi'nde güneş festivalleri 1 Mart'ı, 9 Mart'ı, 12 Nisan'ı, 20 Ağustos'u, 23 Eylül'ü ve 22 Kasım'ı işaret etmektedir.¹⁸²

Olimpiyat Oyunları'nın en eskisi M.Ö. 776 yılında Olimpiya'da Zevs şerefine yapılmıştır.¹⁸³ Tüm Yunan Dünyası'nın en büyük spor organizasyonu niteliğini taşıyan; Eski Yunanlıları kültürel açıdan birleştirici unsurlardan biri olarak önemli bir fonksiyona sahip bulunan; hatta Eski Çağ'da özellikle edebi alanda çok kullanılan bir kronoloji (tarihleme) sistemine temel oluşturan Olympia Oyunları M.S. 393/4'te İmparator I. Theodosius tarafından yasaklanarak son bulmuştur.¹⁸⁴

M.Ö. 5. yüzyıldan önce Yunanistan'da kullanılan takvim düzenlerinde, (M.Ö. 13. yüzyıla ait tabletler,

¹⁸⁰ Türker 1940, 26

¹⁸¹ Cavaignac 1954, 25-26

¹⁸² Weinstock 1948, 37

¹⁸³ Mansel 1971, 146

¹⁸⁴ Tekin 2001, 140-141

Homeros ve Hesiodos'un yazılarından) özellikle tarımsal faaliyet ile ilintili zaman tespitleri, Güneş, Ay ve bazı yıldız grupları kullanılarak yapılmıştır. Örneğin Hesiodos, hasat zamanının "Pleiades" adı verilen bir yıldız grubunun yükselişi ile tespit edildiğini söylemektedir. Bulgular, her Yunan şehri'nin, kendi siyasetçilerinin istekleri çerçevesinde oluşturulmuş ve sıklıkla değiştirilen farklı takvim sistemleri kullandığını göstermektedir.

M.Ö. VI. Yüzyıldan itibaren Yunanlılar her 8 yılda bir 3 ayın ilave edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu sistem düzenli bir şekilde devam etmiştir. Buna göre yılbaşı günü 160 senede 1 ay gecikiyordu. Bu hesaplamadaki usul julien takviminden daha doğru bir sene vermekteydi.¹⁸⁵ Atina Senesi temmuzdan temmuza hesap ediliyordu. Eskiçağ tarihçilerinin olaylar arasındaki ilişkiyi bulmalarını kolaylaştıran bu usul olimpiyat senesi ile hemen hemen birleşmekteydi. Fakat yılbaşı gününün 16 senede üç gün geciktiği görüldü. Bunun için M.Ö. V. Yüzyıldan itibaren Yunan Takvimleri bu anlamda değiştirilmiştir.¹⁸⁶

Makedonya'da ise, 29 veya 30 günlük aylara sahip, toplam 354 günlük kamerî esaslı bir takvim kullanılmaktadır. Bu düzenin tropik Güneş yılına uyumu, her iki senede bir 29 günlük on üçüncü bir ayın devreye sokulması ile sağlanmaktadır. Böylelikle iki yıllık bir dönem, 737 gün olmakta ve 730 gün olması gereken Güneş yılına göre, yedi günlük bir fazlalık

¹⁸⁵ Türker 1940, 26

¹⁸⁶ Cavaignac 1954, 33

göstermektedir. Büyük İskender'in, İran İmparatorluğunu yıkarak, doğuda İndus nehrine kadar uzanan bir bölgeye hâkim olmasının ardından bu Makedonya takvimi, bölgedeki Yunanlılar tarafından kullanılmaya başlamıştır.

Yunan Takvimi daha önce incelediğimiz Mısır ve Babil Bölgesi'ndeki takvimlerden bir farklılık arz etmektedir. Tıpkı diğer coğrafyalarda olduğu gibi tarımsal faaliyetler ve dini ritüeller takvim konusunda oldukça belirleyicidir. Ay takvimi esasında bir ay toplam 29.5 günden oluşmaktadır. Ancak bu toplamda 354.36 yapmaktadır. Bu durum güneş yılı esasına dayanan takvim ile arada 11 günlük bir fark oluşturmaktadır. Çünkü Yunanlılar "lunisolar" olarak ifade edilen hem güneş hem de ay esasına dayanan takvimi kullanmışlardır.¹⁸⁷ Yunan Takvimi'nde yılın başlatılması konusunda mükemmel bir çeşitlilik vardır. Atina ve Delphi'de takvim yaz dönümünde başlatılırken, Boeotia ve Delos'ta ise kış dönümünde başlatılmıştır.¹⁸⁸ Fakat genel olarak yaz aylarında başlatılan takvim kabul görmüştür.

Eski Yunanlılar'da ay isimleri şu şekildedir:

<u>Yunanistan</u>	<u>Makedonya</u>	<u>Karşılığı</u>
Hekatombaion	Dios	Temmuz
Metageritnion	Apellaios	Ağustos
Boedromion	Audynaios	Eylül
Pianopson	Peritios	Ekim

¹⁸⁷ Thomson 1943, 52

¹⁸⁸ Thomson 1943, 53

Maimakterion	Dystros	Kasım
Poseideon	Xanticos	Aralık
Gamelion	Artemisios	Ocak
Anthesterion	Daisios	Şubat
Elaphebolion	Daisios	Mart
Mounychion	Loos	Nisan
Thargelion	Gorpiaios	Mayıs
Skirophorion	Hyperberetaios	Haziran

Yılın ilk ayı sayılan Hekatombaion, yaz ortasını ifade etmekte ve diğer aylar buna göre sıralanmaktadır. Ancak yüzyıllar boyu politikacılar, ayların başlangıç tarihleri üzerinde o kadar çok oynamışlardır ki, bunların kesin bir düzene oturtulması mümkün olmamaktadır. Bu yüzden yukarda, Atina aylarına karşılık gösterilen aylarda, farklılıklar olabilmektedir.

Bütün bu aylar 30 günlük aylardır, ama yıl, 360 değil, 354 gündür. Politikacıların kararı ile otuzar günlük aylar içinden, yine politikacılar tarafından seçilen altı tanesinin yirmi dokuzuncu günü, yaşanmamış sayılır ve çıkarılmıştır. Günün tarihi söz konusu olduğunda, örneğin; 16 Hekatombaion denmez. Bu tarih, hafta ögesini içermek kaydıyla “Hekatombaion’un birinci decadesinden sonraki altıncı gün” şeklinde verilmiştir. Yunanlılar, Bâbil’liler gibi gündüzü, eşit olmayan aralıklarla 12’ye bölmüşler ve zaman ölçümlerinde kullandıkları âletleri de, bu bilgileri verecek şekilde üretmişlerdir. Mevsimler önceleri Bâbil düzeninde olduğu gibi, yaz ve kış olmak üzere ikilidir. M.Ö. 650

yılından itibaren bu sistem değiştirilmiş ve 4 mevsimlik yıllara dönülmüştür.

Grek geleneklerinde yer alan festivaller daha önce de değindiğimiz gibi farklı dönemlerde yapılmaktadır. Bunlar; 1 Mart, 9 Mart, 12 Nisan, 20 Ağustos, 23 Eylül ve 22 Kasım'da kutlanmaktadır.¹⁸⁹

3.2. Roma Dönemi

Roma Uygarlığı gelmiş geçmiş en büyük medeniyetlerden biridir. Başlangıçta bir şehir-devlet olan ve bir yandan Akdeniz Havzası'nı elde tutarken öte yandan özgün bir monarşi yaratan Roma, birbirinden çok farklı halkları, siyasi ve kültürel açıdan kaynaştırmayı başarmıştır.¹⁹⁰ Roma Tarihi dönem olarak, Krallık Öncesi Dönem, Krallık Dönemi, Cumhuriyet Dönemi ve İmparatorluk Dönemi olarak dörde ayrılır. Romalılar'ın tarih düşme anlayışlarında daha önce bahsettiğimiz uygarlıklar gibi hem mutlak hem de nispi kronolojiden istifade edilebilir.

Roma'da tarihi dönemlerin başladığı krallık döneminde 7 tane kral vardır. Bunlardan birincisi olan Romulus Dönemi'nde Sabinlerle yapılan savaşta Titus Tatius Capitol'u ele geçirmiştir.¹⁹¹ Burada ikili bir kral eşzamanlılığı göze çarpar. Bu eşzamanlılıklardan bir tanesi de Suriye Kralı III. Antiochos ile Roma arasında yapılan savaşta görülmektedir. Konsül M. Acilius

¹⁸⁹ Weinstock 1948, 37

¹⁹⁰ Güven 2007, 200

¹⁹¹ Atlan 1970, 11

Glabbrio ile, Achaia Birliği'ni oluşturan Bergama Kralı II. Eumenes ve Makedonia Kralı V. Philipp birleşmişlerdi. Suriye ordusunu Kartacalı Hannibal yönetmiştir. Ancak savaşı Romalılar kazanmışlar ve Hannibal Bithynia Kralı I. Prusias'ın yanına kaçmıştır.¹⁹²Bu örnekte de görüleceği gibi beşli bir hükümdar ve komutan eşzamanlılığı görölmektedir. Ayrıca Roma Kronolojisi'nde, dört tane imparatorun peşi sıra geçtiği bir dönem yaşanmıştır. İmparatorluk Çağı içerisinde olan bu dönem dört İmparatorlar Yılı olarak tarihlendirilmiştir.

Romalılar, çiftçilik geleneğinden gelen bir toplum olduklarından, özellikle toprağın sürölmesi için, yıl içindeki mevsimleri tanımada belli bir yöntem uygulamak zorundaydılar. İlk resmî takvimin kabulünden çok önceleri, mevsimlerin gelişini belirlemede kullanılan yöntem, belli birtakım yıldız kümelerinin doğuşunun ve batışının gözlemlenmesi şeklindeydi. Hatta, halk arasında, resmî takvim kabul edildikten sonra bile, toprağın sürölmesi için bu yöntem kullanılmaya devam etmiştir.¹⁹³ Bu durum sosyal hayat içerisinde tarımsal faaliyetlerin ne denli önemli olduğunu gösteren bir örnektir.

Romalılar arasında ilk resmî takvim, kentin kurucusu Romulus tarafından ayın dönüşüne ve evrelerine dayanarak M.Ö. 738'de düzenlendi. Romulus'un düzenlediği Romanın ilk takvimine göre, Romanın kuruluş tarihi (M.Ö. 753) başlangıç noktası kabul edilerek yıllar belirlenmişti; yıl, 304 gün ve 10 aydan

¹⁹² Bahar 2007, 339-340

¹⁹³ Dürüşken 2000, 102

oluşuyordu. Ancak, bu düzenlemede, 61 gün dikkate alınmadığından, kış mevsiminde bir aralık söz konusuydu. Romulus'un takvimi tanrı Mars'ın (Mart) adının verildiği ay ile başlıyordu. Bu ay, aynı zamanda, yeni seçilen konsüllerin görevlerine başladıkları önemli bir aydı. Bu konuda, Roma Ulusu'nun, savaş tanrısı Mars'ın soyundan geldiğine olan inancının ve Roma çiftçileri arasında bu tanrının diğer tanrılardan daha önemli bir yeri olmasının rolü büyüktü: Tanrı Mars, Yunan söylencelerinde, Zeus ile Hera'nın oğlu Ares'in Roma dünyasındaki karşılığıdır. Ancak, Ares, Yunanlılar arasında kaba gücün ve körü körüne savaşın simgesidir ve eli kanlı bir bozguncu olarak nitelendirildiğinden sevilmez. Oysa, Romalılar için Mars'ın önemi çok büyüktür. Çünkü, kuruluş efsanesine göre bu tanrı Romulus'un babasıdır; dolayısıyla Romulus soyundan gelen gerçek Romalıların atasıdır. Ovidius'un Roma takvimini incelediği Fasti adlı yapıtında, Mars'a tapımın, Roma'nın kuruluşundan önceleri, Latin ve diğer İtalyan halkları arasında da ortak olduğu belirtilmiştir.¹⁹⁴

Romalılar arasında çok yaşlı bir kadın olarak bilinen ve yılların bolluk ve bereket içinde geçmesi için kurbanlar keserek tapındıkları efsanevi Anna Perenna için Mart Ayı'nda düzenlenen festival, yeni yıl festivalidir. Mart Ayı da yılın ilk ayıdır ve bu ay içerisinde dolunay görüldüğü için bu ay içerisinde yapılan duaların kabul olacağına inanılmıştır.¹⁹⁵

¹⁹⁴ Dürüşken 2000, 105-107

¹⁹⁵ Weinstock 1948, 37-38

Romulus'un takviminde ikinci ay Aprilis (Nisan), Romalıların soyunun kuşaklar boyunca sürmesini sağlayan tanrıça Venus'a adanmıştır . Aprire (açmak) ve apertum (açık) sözcüklerinden türeyen Aprilis, bahar ayının doğanın kilidini açarak keskin soğuğu yok edip toprağı canlandırmasına işaret eder. Bu yüzden bu ayı, tanrıların ve insanların, kısaca evrenin doğumunu sağlayıcı bir güç olarak betimlenen Venüs'ün sahiplenmesi doğaldır.

Adını maioresten (yaşlılar) alan üçüncü ay, Maius'tur (Mayıs). Bu ayı, iuvenes (gençler) adından türeyen dördüncü ay, Iunius (Haziran) izlemektedir. Yaşlılara adanan aydan sonra, gençlere adanan ayın gelmesi, Romulus'un, insanları yıllarına göre iki kısma ayırmasından doğar. Ona göre, yaşlılar kendilerine danışanlara bilgi aktarımına, ikinciler dövüşmeye hazırdır. Bu ayların doğuşu, Romulus'un atası Numitor'un, ondan, takvimdeki bir ayı yaşlı insanlara adamasını dilemesi sonucunda gerçekleşmiştir. Romulus, atasının bu isteğini kıramamış ve kurduğu yeni kentin saygıdeğer yöneticileri olan yaşlı insanlara 3. ayı adayarak, yaşlıların çağını tanınır ve ölümsüz kılmıştır Bunun yanında, bu ayın Mercurius'un annesi Maia'nın adından geldiğı iddiaları da vardır: Yunan söylence dünyasında, Atlas'ın kızları Pleiadların arasında sayılan Maia, bir nymphea (su perisi) olarak betimlenmiştir. Romalılar, Yunan söylenceleriyle tanışmadan önce, ateş tanrısı Vulcanus'un yanında yer alan Maia adında bir tanrıçaya inanıyorlardı. Roma söylenceleri, Yunan

söylenceleriyle karıştıktan sonra, bu tanrıçanın öyküsü, Yunanlıların Maia'sıyla özdeşleştirilmiştir.¹⁹⁶

Bundan sonra gelen ay adları, sayısal olarak düzenlenmiştir: Quintilis (Temmuz) 5. ay; Sextilis (Ağustos) 6. ay; September (Eylül) 7. ay; October (Ekim) 8. ay; November (Kasım) 9. ay; December (Aralık) 10. ay. Daha sonradan, Marcus Antonius'un, M.Ö. 44 yılında, Caesar'ın ölümünden önce çıkardığı bir yasayla, bu takvimdeki 5. ay olan Quintilis, doğum günü dolayısıyla Iulius Caesar'a adanmış, benzer bir nedenle 6. ay olan Sextilis ise, Augustus'a adanmıştır. Bunun sonucunda, 5. ay Iulius, diğeri ise Augustus adıyla anılmıştır.¹⁹⁷

Roma İmparatorluğu'nun sonlarına doğru, Küçük Denys zamanında çeşitli tarih sistemleri geliştirilmiştir. Bunlardan bazı problemleri olmasına karşın en çok kabul göreni, bir seneyi iki isimle gösteren Konsül tarihi idi. Mesela Romalılar, nefis bir şarabı şu tarzda gösteriyorlardı: (...Konsülleri senesi Şarabı). Bu açıdan Konsül Tarihi, esaslı bir tarih başlangıcıdır. Miladi Tarih ile Konsül Tarihi arasındaki ilişki incelendiğinde İmparatorluk Devri Kronolojisini açıklamak daha kolay olmuştur. Zira o dönemde kullanılan sene 1 Ocak'tan başlayan senedir.¹⁹⁸ Bu noktada önemli bir husus da; Romalılar'ın ayların günlerini, Klandes (1. gün), Nones (5. veya 7. gün), İdes (13. veya 15. gün) işaretine göre

¹⁹⁶ Dürüşken 2000, 108-109

¹⁹⁷ Dürüşken 2000, 109

¹⁹⁸ Gös. Yer.

kaydetmeleridir. Mesela; 23 Nisan tarihi; Mayıs Kalendesinden evvelki 7. gün olarak ifade ediliyordu.¹⁹⁹

Hafta kavramı için Romalılar, her sekiz günde bir gelen ve Pazar kurulan günleri göstermek için bir usül kullanmışlardır. 7 gün olarak düzenlene hafta Roma'ya doğudan, Hıristiyanlar'dan ve Yahudiler'den gelmiştir. Cesar Zamanı'nda Jüljen Takvimi kabul edilmiştir. İlk Jüljen senesi de M.Ö. 45'tir. Cesar 365 $\frac{1}{4}$ günlük seneyi oluşturabilmek için çalışmalar yapmıştır.²⁰⁰ M.Ö. 46 yılı tarihçiler tarafından, "Karmaşa yılı" olarak anılır. Zira bu yıl içinde Jüljen Cesar, kullanılan Roma takviminin aylarını, ait oldukları mevsimlere getirmek gayesiyle, 90 ilâve gün yaratmıştır. Bu hareket, Jüljen takvime geçişin ilk adımı sayılır. Yapılan düzeltmeler şöyle uygulanmıştır;

1- Şubat ayının 23. günü arkasından eklenen ve eski takvim düzenine göre zaten eklenmesi kararlaştırılmış, 23 günlük ilâve ay.

2- Gündönümü tarihlerini doğru yere taşımak gayesiyle, Kasım ayının son günü ile Aralık ayının ilk günü arasına ilâve edilen 67 günlük iki ay.

İlâveler böylelikle toplam 90 güne ulaşmış ve M.Ö. 46 yılı, 445 gün olmuştur. Bu hareketin ardından Sezar, yine İskenderiye'li astronom Sosigenes'in telkinleri ile toplamı 365 çekirdek gün olmak üzere, sabit gün adetleri içeren, 12 aylık bir güneş takvimi düzenlemiştir. Her 4 senede

¹⁹⁹ Türker 1940, 30

²⁰⁰ Cavaignac 1954, 18-19

bir, artık yıl kavramı devreye sokularak yıl, 366 güne çıkarılmaktaydı. Böylelikle o dönemlerde tam 365.25 gün kabul edilen tropik yıl ile kesin bir uyum sağlanmış olduğu düşünülmüştür.²⁰¹

²⁰¹ Cavaignac 1954, 19-20

Sonuç

“Eskiçağ Uygarlıklarında Tarih Düşme Yöntemleri” isimli bu çalışmamızda; Eskiçağ Uygarlıkları'nın kendilerine özgü düşünce, inanç sistemleri ve yaşam şekilleri paralelinde belirlemiş oldukları tarih düşme yöntemleri, bu yöntemleri belirlerken etkilendikleri siyasi, kültürel, ticari, sportif olaylar, doğada meydana gelen hareketler gibi nispi kronoloji dahilinde olan yöntemler ile takvimin ortaya çıkması ile mutlak kronoloji dahilinde olan tarih düşme yöntemlerine değindik. Bu sayede yalnızca değişik toplumlar içerisindeki tarih düşme anlayışlarının benzer ya da farklı tarafları sunulmakla kalmayıp, aynı zamanda bahsi geçen toplumların; yaşam tarzları, inanışları, kültürel yapıları, iktisadi faaliyetleri, gelenekleri gibi toplumları toplum yapan özellikleri hakkında da dolaylı olarak bilgilere ulaştık.

Uygarlık tarihi içerisinde, özellikle eski devirlerde zaman hesaplanırken, karşılıklı hükümdar eşzamanlılıkları, kral listeleri, bölgesel anlamda kullanılan yerel tabirler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Mesela, yapılan bir savaşın kesin tarihi net olarak bilinmeyebilir. Ancak savaşın tarafı olan ülke krallarının ya da yöneticilerinin ismi geçiyorsa, bu olayın tarihi olarak ismi geçen yöneticinin adı verilir. Yine geleneksel bayramlar da, tarih düşmede kullanılan önemli köşe taşlarındandır. Özellikle Yunanistan Coğrafyası'ndan tüm dünyaya yayılmış, günümüzde bile önemini koruyan olimpiyat oyunları, eski dönemdeki tabirle Olympia Bayramları zaman ve tarih düşmede

oldukça belirleyicidir. Çünkü bu oyunlar her 4 yılda bir yapılmıştır. İlk olimpiyatın da M..Ö. 776 yılında yapıldığı göz önünde bulundursa herhangi bir olayın hangi olimpiyat aralığında gerçekleştiğinin bilinmesi, olayın tarihinin düşülmesi için oldukça yardımcı olmaktadır.

Şüphesiz dünyanın farklı coğrafyalarında değişik şekilde uygulanan takvim sistemleri de zamanın bilinmesi için çok büyük önem taşır. Bu takvimler oluşturulurken özellikle ekonomik faaliyetler ve dini inanışlar son derece belirleyicidir. Mısır'da Nil Nehri'nin yıllık hareketleri tarımsal faaliyetler ve dolayısıyla da ekonomi için hayati önem taşımaktadır. Bu bakımdan Mısırlılar Nil'in taşma ve çekilme zamanlarını hesaplayarak takvimler oluşturmuşlardır. Keza dini ritüeller de çok önemlidir. Ay Tanrısı, Güneş Tanrısı gibi kutsal kabul edilen olguların yıllık hareketlerinin de hesaplanması takvimlere konu olmuştur.

Sonuç olarak; tarih düşmek, bir olayın oluş zamanını bilmek insanlık tarihi açısından çok önemlidir. Fakat eski dönemlerde her toplumun ortak şekilde kullandığı tek bir takvimin olmaması zaman konusunda birlik sağlanmasına mani olmuştur. Günümüzde kullandığımız takvim sistemi ile tüm modern dünya zaman ve tarih düşme konusunda aynı noktaya gelmiştir.

Kaynakça

Alp 2000

ALP, Sedat, **Hitit Çağında Anadolu**, Ankara 2000.

Alp 2001

ALP, Sedat, **Hititlerin Mektuplaşmaları**, Ege Yayınları, İstanbul 2001.

Atlan 1970

ATLAN, Sabahat, **Roma Tarihinin Ana Hatları**, Cumhuriyet Devri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

Bahar 2007

BAHAR, Hasan, **Eskiçağ Tarihi Ders Notları**, Konya 2007.

Balkan 1955

BALKAN, Kemal, **Kaniş Karumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahedeler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1955.

Barton 1913

BARTON, George A., "Recent Researches In The Sumerian Calendar", **Journal Of The American Society**, 33, USA 1913, p.1-9.

Barton 1913 (2)

BARTON, George A., "Kugler's Criterion For Determining The Order Of The Months In The Earliest

Babylonian Calendar”, **Journal Of The American Society**, 33, USA 1913, p.297-305.

Bayram 1948

BAYRAM, Sabahattin, “Kültepe Tabletlerinde Geçen Yeni Bir Vade İfadesi Ve Çıkan Neticeler”, **Türk Tarih Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, s.453-461.

Cavaignac 1954

CAVAİGNAC, E., **Tarihi Kronolojinin Esasları**, Çev. Osman Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954.

Ceram 1994

CERAM, C. W., “Tarihleri Saptama Bilimi”, Çev. Esat Nermi Erendor, **Tanrıların Vatanı Anadolu**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s.99-112.

Çeçen 1998

ÇEÇEN, Salih, “Yerli Kralların Mabedleri Ziyareti Ve Çıkan Neticeler”, **III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri**, Ankara 1998, s.119-124.

Çilingiroğlu 1997

ÇİLİNGİROĞLU, Altan, **Urartu Krallığı Tarihi Ve Sanatı**, İzmir 1997.

Dürüşken 2000

DÜRÜŞKEN, Çiğdem, “Roma’da Takvim”, **Cogito**, Sayı:22, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2000, s.101-111.

Gelb 1954

GELB, I. J., “Two Assyrian King Lists”, **Journal Of Near Eastern Studies**, 23/4, Chicago 1954, p.209-230.

Greengus 1987

GREENGUS, Samuel, “The Akkadian Calendar At Sippar”, **Journal Of The American Society**, 107/2, USA 1987, p.209-229.

Günaltay 1937

GÜNALTAY, M. Şemseddin, **Yakın Şark I Elam ve Mezopotamya**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.

Güven 2007

GÜVEN, İsmail, H. Ö. Adıgüzel, Y. Akyüz, H. Aydın, B. Çalışkan, M. Metin, İ. Mukul, A. Ocak, M. Saygılı, H. Ünder, T. Yiğit, E. Ö. Yiğit, **Uygarlık Tarihi**, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007.

Herodotos 1991

HERODOTOS, **Herodot Tarihi**, Çev. Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.

İnan 1987

İNAN, Afet, **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.

İplikçioğlu 1994

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1994.

Kinal 1978

KINAL, Füzuzan, “Khorsabad Kiral Listesi Ve Kronoloji”, **Bellekten**, XLII/166, Ankara 1978, s.171-200.

Kinal 1962

KINAL, Füzuzan, **Eski Anadolu Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962.

Kitchen 1991

KITCHEN, K. A., “The Chronology Of Ancient Egypt”, **World Archaeology**, 23/2, 1991, p.201-208.

Mansel 1945

MANSEL, Arif Müfid, **Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1945.

Memiş 2002

MEMİŞ, Ekrem, **Genel Tarih**, Tablet Yayınları, Konya 2002.

O’Neil 2001

O’NEIL, W. M., **Zaman ve Takvimler**, Çev. Çiğdem Öndem, İzdüşüm Yayınları, İstanbul 2001.

Poebel 1942

POEBEL, A., “The Assyrian King List From Khorsabad (Concluded)”, **Journal Of Near Eastern Studies**, 2/1, Chicago 1943, p.56-90.

Poebel 1943

POEBEL, A., “The Assyrian King List From Khorsabad”, **Journal Of Near Eastern Studies**, 1/3, Chicago 1942, p.247-306.

Püsküllüoğlu 1997

PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali, **Arkadaş Türkçe Sözlük**, Arkadaş Yayınevi, Ankara 1997.

Sayılı 1982

SAYILI, Aydın, **Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1982.

Sevin 1999

SEVİN, Veli, **Anadolu Arkeolojisi**, Der Yayınları, İstanbul 1999.

Tekin 2001

TEKİN, Oğuz, **Eski Yunan Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Thomson 1943

THOMSON, George, “The Grek Calendar”, **The Journal Of Hellenic Studies**, 63, 1943, p.52-65.

Türker 1940

TÜRKER, Şefik, **Takvim ve Tarihi**, Sümer Basımevi, Kayseri 1940.

Weinstock 1948

WEINSTOCK, Stefan, “A New Grek Calendar And The Festivals Of The Sun”, **The Journal Of Roman Studies**, 38/1-2, 1948, p.37-42.

Winlock 1940

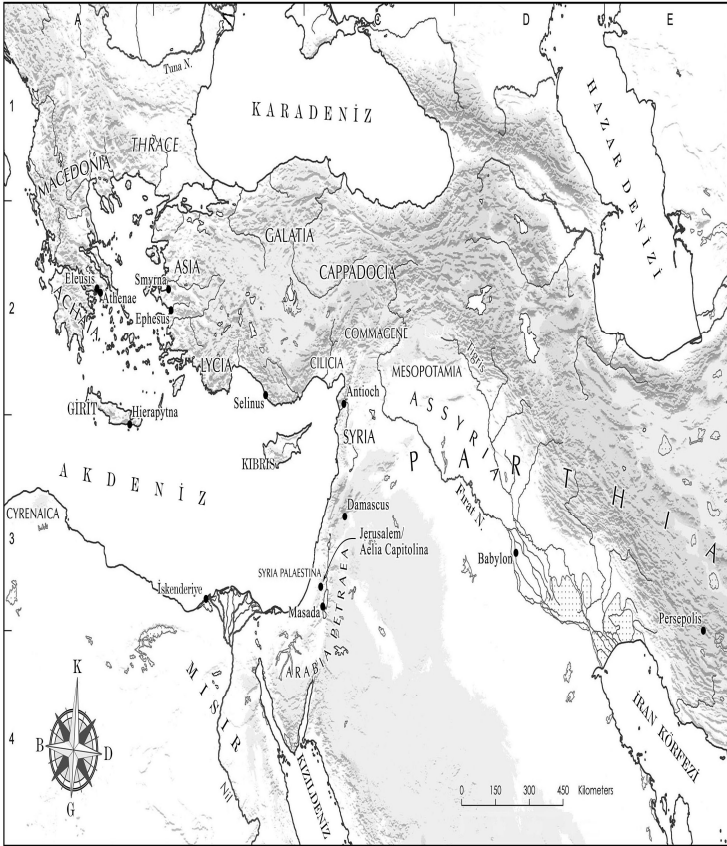
WINLOCK, H. E., “The Origin Of The Egyptian Calendar”, **Proceedings Of The American Philosophical Society**, 83/3, USA 1940, p.447-464.

Yıldırım 2004

YILDIRIM, Recep, **Uygarlık Tarihine Giriş**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara 2004.

Ekler

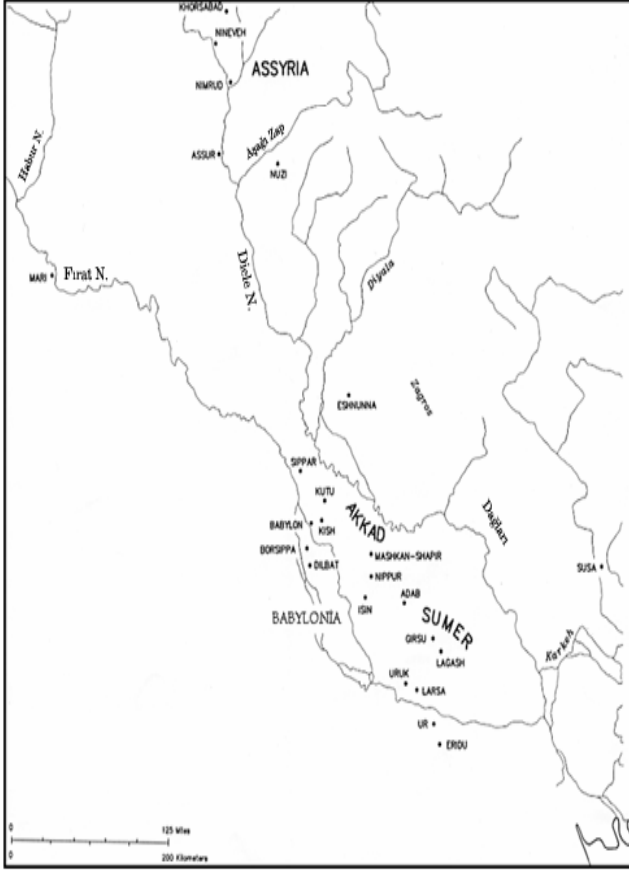
1-Haritalar

Harita 1: Mezopotamya ve Akdeniz Dünyası

Harita 2: Mısır

MEZOPOTAMYA VE ÇEVRESİ

Harita 3: Mezopotamya

2-Resimler

Resim 1: Khorsabad Kral Listesi Ön Yüz

Resim 2: Khorsabad Kral Listesi Arka Yüz

Resim 3: SDAS Kral Listesi Ön Yüz

Resim 4: SDAS Kral Listesi Arka Yüz

3-Tablolar

Tablo 1:

Koloni Çağı Kronolojisi (Verilen tarihler milattan öncedir)

Karum I b	1842-1792	İşme- Dagan Şamşi-Adad	23yıllık saltanatları
Ara	1872-1842	Şamşi-Adad'ın ilk 10 yılı	130 yıl 15
		Erişum II Naramsin	
Karum II	1952-1872	Puzur -Aşur Şarrum-Kin Ikunum	40 yıl 20 yıl sonra 80 yıl
		Erişum Erişum I'in arta kalan	14 yıl
Tablet vermeyen dönem		Erişum I 'in ilk 26 yılı (1978-1938)	

Tablo 2:

Hitit Kral Listesi (Verilen tarihler milattan öncedir)

Hükümdarlar	Zamanı	Açıklama
I.Tuthaliya	yak.1700	Varlığı tartışılmaktadır
Puşarumma(Pu-Şarruma)	yak. 1675	
Papadilmah	yak.1669	

I. Labarna	yak. 1650	
II.Labarna/ I. Hattušili	yak.1650-1620	Yeğeni
I. Muršili	yak. 16201590	yeğen ve evlatlık
I. Hantili	1590-1560	Enişte
I. Zidanta	yak.1550	Damat
I.Ammunaş	1540-1520	Oğul
I. Huzziya	1520-1510	Telepinuş'un kayın biraderi
Telepinuş	1510-1485	Enişte
Tahurwaili	yak.1480	
Alluwamna	1470-1460	Telepinu'nun damadı
II. Hantili (?)		Alluwamna'nın oğlu?
II. Zidanta (?)		oğul(?)
II. Huzziya(?)		oğul(?)
I. Muwattaliş (?)		?
II. Tuthaliya	yak.1445-1440	II.Huzziya'nın torunu?
I. Arnuwanda	1440 -1420	damat ve evlatlık
II. Hattušili		oğul ?
III. Tuthaliya		Oğul
I.Šuppiluliuma	1370-1340	Oğul
II. Arnuwanda	1340-13339	Oğul
II. Mursiliş	1339-1310	Kardeş
II. Muwattaliş	1310-1285	Oğul
Urhiteşub (III. Muršili)	1285-1280	Oğul
III. Hattušili	1280-1250	Amca
IV. Tuhaliya	1250-1225	III.Hattuşiliş'in oğlu
Kurunta (Ulmi-Teşub)	?	Muwattali'nin oğlu
III. Arnuwanda	1225-1210	IV.Tuthaliya'nın oğlu
II. Šuppiluliuma	1210-1190	IV.Tuthaliya'nın oğlu

Tablo 3:
Urartu Kral Listesi

Hükümdarlar	Zamanı	Açıklama
Aramu	M.Ö. 860/850-840	
I. Sarduri	M.Ö. 840-830	Lutipri'nin oğlu
İşpuini	M.Ö. 830-810	Sarduri'nin oğlu
Menua	M.Ö. 810-786	İşpuini'nin oğlu
I. Argiştı	M.Ö. 786-764	Menua'nın oğlu
II. Sarduri	M.Ö. 764-735	Argiştı'nin oğlu
I. Rusa	M.Ö. 735-714	II. Sarduri'nin oğlu
II. Argiştı	M.Ö. 714-685	I. Rusa'nın oğlu
II. Rusa	M.Ö. 685-645	II. Argiştı'nin oğlu
III. Sarduri	M.Ö. 645-635	II. Rusa'nın oğlu
Erimena	M.Ö. 635-625	
III. Rusa	M.Ö. 625-609	Erimena'nın oğlu
IV. Sarduri	M.Ö. 609-580	

Tablo 4:
Lidya Kral Listesi

Hükümdarlar	Zamanı	Açıklama
Gyges	M.Ö. 687-645	
Ardys	M.Ö. 668-627	Gyges'in oğlu
Sadyattes	M.Ö. 627-613	Ardys'in oğlu
Alyattes	M.Ö. 613-561	Sadyattes'in oğlu
Kroisos	M.Ö. 561-546	Alyattes'in oğlu

Tablo 5:
Mısır Kral Listesi

Tinitlerden önceki devir kralları (M.Ö. IV. Bin):

Akrep-Kral
Narmer

Tinitler devri kralları:

I. sülale

Menes (M.Ö. 3315?)
Khent
Cet
Udimu (den Anzip)
Semerkhet
Ka

II. sülale

Peribsen

Eski imparatorluk (M.Ö. 2778-2413):

III. sülale

Nekherafes (Babaü)
Ceser
Hu (Huni)

IV. sülale

Snefru
Keops (Khufu)
Kefren (Khafre)
Mikerinos

V. sülale

Uzerkof

Unas

Birinci Ara Devir (M.Ö. 2413-2065):

VI. Sülale

Teti

Uzerkare

Merenre

II. Pepi

II. Merenre

VII.-VIII.-IX.-X. Sülaleler

Orta İmparatorluk (M.Ö. 2065-1585):

XI. Sülale

Antef

I. Mentuhotep

II. Mentuhotep

III. Mentuhotep

IV. Mentuhotep

V. Mentuhotep

XII. Sülale (M.Ö. 2000-1787)

I. Amenemhat

M.Ö. 2000-1970

I. Sesostris

M.Ö. 1970-1919

(II. Amenemhat,

M.Ö. 1936-1887

II. Sesostris)

M.Ö. 1936-1887

III. Sesostris

M.Ö. 1887-1850

III. Amenemhat

M.Ö. 1849-1800

IV. Amenemhat

M.Ö. 1800-1792

Sebeknefrure (Kraliçe)

M.Ö. 1791-1788

İkinci Ara Devir ve Hikoslar (M.Ö. 1788-1580):

XIII. Sülale

Amenemhat-Sebekhotep
Neferhotep
Diodumes

XIV. Sülale

XV. Sülale

Salitis
Bnôn
Apakhnas
Apofis
İannas
Assis

XVI.-XVII. Sülaleler

Yeni İmparatorluk (M.Ö. 1580-1085):

XVIII. Sülale (M.Ö. 1580-1320)

I. Ahmosis	M.Ö. 1580-1558
I. Amenofis	M.Ö. 1558-1530
I. Tutmosis	M.Ö. 1530-1520
II. Tutmosis	M.Ö. 1520-1505
Haçepsut (Kraliçe)	M.Ö. 1505-1483
III. Tutmosis	M.Ö. 1484-1450
II. Amenofis	M.Ö. 1450-1425
IV. Tutmosis	M.Ö. 1425-1405
III. Amenofis	M.Ö. 1405-1370

IV. Amenofis	M.Ö. 1370-1352
(Semenkhare, Tutankhaton, Ay, Horemheb)	M.Ö. 1352-1320

XXIX. Sülale (M.Ö. 1320-1200)

I. Ramses	M.Ö. 1320-1318
I. Setos	M.Ö. 1318-1299
II. Ramses	M.Ö. 1298-1232
Mineptah	M.Ö. 1232-1224
Arsu	M.Ö. 1223-1200

XX. Sülale (M.Ö. 1200-1085)

Setnath	M.Ö. 1200-1198
III. Ramses	M.Ö. 1198-1166
IV. Ramses	M.Ö. 1166-1160
IX. Ramses	M.Ö. 1115
XI. Ramses	M.Ö. 1100-1085

XXI. Sülale (M.Ö. 1085-950)

Heihor	
Smendes	
I. Psuennes	
Piankhi (I. Pinecen)	
Menkheperre	

XXII. VE XXIII. Sülaleler (M.Ö. 950-730)

XXII. Sülale

I. Şoşenk	M.Ö. 950
II. Oserkon	

III. Şoşenk	M.Ö. 750
<u>XXIII. Sülale</u>	
Teduhast	
III. Oserkon	M.Ö. 730
<u>XXIV. Sülale (M.Ö. 730-715)</u>	
Tefnakht	M.Ö. 730
Bokharis	M.Ö. 720-715
<u>XXV. Sülale (M.Ö. 715-663)</u>	
Şabaka	M.Ö. 715-701
Şabataka	M.Ö. 701-689
Taharka	M.Ö. 689-664
Tenktamon	M.Ö. 664-663
<u>XXVI. Sülale (M.Ö. 663-525)</u>	
I. Psammetik	M.Ö. 663-609
II. Nekao	M.Ö. 609-594
II. Psammetik	M.Ö. 594-588
Apries	M.Ö. 588-568
Amasis	M.Ö. 568-526
III. Psammetik	M.Ö. 525
<u>XXVII. Sülale (M.Ö. 525-405)</u>	
<u>XXVIII.-XXIX.-XXX. Sülaleler (M.Ö. 405-333)</u>	
<u>XXX. Sülale</u>	
Akoris	

Tablo 6:

Mezopotamya'daki Siteler ve Hükümdarları

	Sülâle	Kral Sa- yısı	Hükümrânlık Yılı	Bölge
1	I.Kiş	23	24510	Akad
2	I.Uruk	12	2310	Sumer
3	I.Ur	4	177	Sumer
4	Avan	3	356	Elam
5	II.Kiş	8	3195	Akad
6	Hamasi	1	360	Elam
7	II.Uruk	3	187	Sumer
8	II.Ur	4	116	Sumer
9	Adab	1	90	Sumer
10	Mari	6	136	Orta Fırat
11	III.Kiş	1	100	Sumer
12	Akşak	6	99	Akad
13	IV.Kiş	7	491	Akad

Tablo 7:

Kesin Olmayan Sümer Takvimi Ay Listesi

1. Ay: ITU EZIN-BA-U

2. Ay: ITU EZIN-BULUK-KU-NINA
ITU EZIN-ŞE-KU-NINA
ITU AZIN-AB-UD-DU
ITU EZIN-GAR-KA-ID-KA

3. Ay: ITU ŞI-GAR-MA

- 4. Ay:** ITU UZ-NE-GU-RA-A
- 5. Ay:** ITU GAL-ŜAG-GA
- 6. Ay:** ITU AMAR-A-A-SIG-GA
ITU AMAR-A-A-SID-A
ITU AMA-UDU-TUK
- 7. Ay:** ITU ŞE-KIN-KUD
ITU MAL-UDU-UR
ITU MAL-UR
ITU SIG-BA
ITU SIG-BA-U-E-TA-GAR-RA-A
- 8. Ay:** ITU UDU-ŞU-ŞE-A-IL-NINA
ITU UDU-ŞE-A-IL-LA
ITU UDU-ŞU-ŞE-A-KU
ITU UDU-ŞU-ŞE-A-NINA
ITU UDU-ŞU-ŞE-A-NIN-GIR-SU
ITU ŞE-GAR-UDU
ITU KARU-DUB-BA-A
ITU KARU-IMI-A-TA
ITU ŞI-NAM-DUB-NI-BA-DUR-BA-A
ITU-KARU-IMI-DU-A
- 9. Ay:** ITU HAR-RA-NE-MA-A
ITU HAR-RA-NE-MA-A-NINA
- 10. Ay:** ITU EZIN-NE-ŞU

ITU-NIN-GIR-SU-E-BIL-AN-TA-SUR-
RA
ITU AN-TA-SUR-RA-A

11. Ay: ITU EZIN-BULUK-KU-NIN-GIR-
SU
ITU EZIN-ÊE-KU-NIN-GIR-SU
ITU EZIN-DIM-KU

12. Ay: ITU EZIN-LUGAL-ERIM
ITU GAL-UNUG-GA
ITU MUL BABBAR-SAG-
E-TA-ÊUB-A-A

Ek. Ay: ITU BABBAR-MIN-GAL-LA-A

Tablo 8:
Assur Kral Listesi

1- Tudia	M.Ö. 2480
2- Adamu	
3- İangi	
4- Kilamu	
5- Harharu	M.Ö. 2380
6- Manvaru	
7- İmşi	
8- Harşu	
9- Didanu	M.Ö. 2280
10- Hanu	
11- Zuablu	
12- Nualu	

- 13- Abazu M.Ö. 2180
14- Til-li
15- Aşarah
16- Uspia
17- Apiaşal
18- Halie
19- Samanu
20- Hiannu
21- İlu-mer
22- İakmesi
23- İakmeni
24- İazkur-ilu
25- İlu-kapkabu
26- Aminu
27- Sulili
28- Kikkia
29- Akia
30- Pusur-Aşşur I
31- Şalim-Ahhe (Salim Ahum)
32- İlişuma
33- Erişum I
34- İkinum
35- Sarru-kin
36- Puzzur-Aşşur II
37- Naramsin

Bu krallardan; İlişuma'dan Naramsin'e kadar olanlar Assur Ticaret Kolonileri Devrindedir.

- 38- Erişum II
39- Şamsi-adad I (33)
40- İşme-Dagan (40)

41- Assur-Dugul	(6)	
42- Assur-apla-iddin	(0)	
43- Naşir-sin	(0)	
44- Sin-Namir	(0)	
45- İbqu-İştar	(0)	
46- Adad-Salulu	(0)	
47- Adasi	(0)	
48- Belu-Bani	(9)	
49- Libaia	(17)	
50- Sama-Adad I	(12)	
51- EN-TAR-Sin	(12)	
52- Baza-a-a	(28)	
53- Lulla-ia-a	(6)	
54- Şu-Ninuva	(14)	M.Ö. 1562-1549
55- Sarma-Adad II	(3)	M.Ö. 1548-1546
56- Erişum III	(13)	M.Ö. 1545-1533
57- Şamsi-Adad II	(6)	M.Ö. 1532-1527
58- İşme-Dagan II	(16)	M.Ö. 1526-1511
59- Şamsi-Adad III	(16)	M.Ö. 1510-1495
60- Aşur-Nerrari I	(26)	M.Ö. 1494-1469
61- Puzur-Aşşur III	(14)	M.Ö. 1468-1455
62- Enlil-Nerari	(13)	M.Ö. 1454-1442
63- Nur-ili	(12)	M.Ö. 1441-1430
64- Aşşur-Şaduni		M.Ö. 1430
65- Aşşur-rabi		M.Ö. 1430
66- Aşşur-nadin-ahhe		M.Ö. 1430
67- Enlil Naşir II	(6)	M.Ö. 1429-1424
68- Aşur-Nerari II	(7)	M.Ö. 1423-1417
69- Aşşur-bel-Nisesu	(9)	M.Ö. 1416-1408
70- Aşşur-rim-misesu	(7)	M.Ö. 1407-1400
71- Aşşur-Nadin ahhe		M.Ö. 1399-1390
72- Eriba-Adad I	(27)	M.Ö. 1389-1363

73- Aşşur-Ubalit I	(36)	M.Ö. 1362-1327
74- Enlil-Nirari I	(10)	M.Ö. 1326-1317
74- Enlil-Nirari II	(10)	M.Ö. 1326-1317
75- Arik-den-ilu	(12)	M.Ö. 1316-1303
76- Adad-Nirari I	(32)	M.Ö. 1304-1273
77- Salmanassar I	(30)	M.Ö. 1272-1243
78- Tukulti-Ninurta I	(37)	M.Ö. 1242-1206
79- Asur-nadin-apli	(3)	M.Ö. 1205-1203
80- Assur-Nerari III	(6)	M.Ö. 1202-1197
81- Enlil-kudur-uşur	(5)	M.Ö. 1196-1192
82- Ninurta-apel-ekur	(13)	M.Ö. 1191-1179
83- Assurdan	(46)	M.Ö. 1178-1133
84- Ninurta-T.-Assur	(0)	M.Ö. 1133
85- Muttakil-nusku	(0)	M.Ö. 1133
86- Assur-res-isi	(18)	M.Ö. 1132-1115
87- Tiglatplser I	(39)	M.Ö. 1114-1076
88- Ninurta-apel-ekur	(2)	M.Ö. 1075-1074
89- Asur-bel-kala	(18)	M.Ö. 1073-1056
90- Eriba-Adad II	(2)	M.Ö. 1055-1054
91- Şamsi-Adad IV	(4)	M.Ö. 1053-1050
92- Assur-nasir-pal I	(19)	M.Ö. 1049-1031
93- Salmanassar II		M.Ö. 1028-1017
94- Assur-Nirari IV		M.Ö. 1016-1011
95- Assur-rabi II		M.Ö. 1010-980
96- Assur-res-isi II		M.Ö. 979-966
97- Tiglatpleser II		M.Ö. 965-933
98- Assurdan II		M.Ö. 932-913
99- Adad-Nirari II		M.Ö. 911-891
100- Tukulti-Ninurta II		M.Ö. 890-884
101- Assur-nasir-pal II		M.Ö. 884-859
102- Salmanassar III		M.Ö. 859-824
103- Şamsi-Adad V		M.Ö. 824-810

- 104- Adad-Nirari III M.Ö. 810-782
105- Salmanassar IV M.Ö. 782-772

Bu kral Urartu Kralı I. Argistis ile çağdaştır.

- 106- Assurdan III M.Ö. 772-754
107- Assur Nirari V M.Ö. 754-746

Burada Khorsabad Listesi sona ermektedir. Ancak bundan sonra ilave krallar eklenmiştir.

- 108- Tukulti-apil-essara M.Ö. 744-727
109- Sulmanu-asared V M.Ö. 726-722
110- Sarukkin II M.Ö. 721-705
111- Sin-ahhe eriba M.Ö. 704-681
112- Assur-aha-iddina M.Ö. 680-669
113- Assur-bani-abli M.Ö. 668-633
114- Assur-etel-ilani M.Ö. 632-629
115- Sin-sumi-lisir
116- Sin-sarra-iskun M.Ö. 623-612
117- Assur-uballit II M.Ö. 601-608